

Dr. Lázár Zsolt
Dr. Dragan Koković

KULTÚRSZOCIOLÓGIA
A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA
ELEMEIVEL

Újvidék, 2017.

Copyright © Filozofski fakultet, Novi Sad & Lázár Zsolt

Izdavač
UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr Zorana Đinđića 2.
21000 Novi Sad
Tel: +381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača
prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Recenzenti
Prof. dr Nikola Božilović
Prof. dr Losonc Alpár
Prof. dr Marko Škorić

ISBN
978-86-6065-402-3

Dr. Lázár Zsolt
Dr. Dragan Koković

KULTÚRSZOCIOLÓGIA
A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA
ELEMEIVEL

Újvidék, 2017.

Copyright © Filozofski fakultet, Novi Sad & Lázár Zsolt

TARTALOM

1. A KULTÚRA SZOCIOLÓGIAI ÉS ANTROPOLÓGIAI TANULMÁNYOZÁSA.....	11
1.1. A KULTÚRSZOCIOLÓGIA TÁRGYA ÉS CÉLJA	12
1.2. A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA TÁRGYA ÉS CÉLJA.....	14
1.3. A KULTÚRA FOGALMA.....	17
1.4. A KULTÚRA MEGHATÁROZÁSA.....	18
1.5. A KULTÚRA ELITISTA ÉS ANTROPOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE.....	20
1.6. EXPLICIT ÉS IMPLICIT KULTÚRA	21
1.7. A KULTÚRA MINT ALKALMAZKODÁS	23
1.8. A KULTÚRA ÉS A CIVILIZÁCIÓ.....	24
1.9. A KULTÚRA FUNKCIÓI.....	27
Egzisztenciális funkció	27
A kommunikáció funkciója	27
A szocializáció funkciója és transzmissziója	27
Normatív funkció	28
A világ és az emberi egzisztencia megfogalmazásának funkciója	28
Az érzelmek kifejezésének és a szenvedélyek lévezetésének funkciója	29
2. A KULTÚRA TÉNYEZŐI.....	30
2.1. TAPASZTALAT ÉS SZOKÁSOK.....	30
2.2. ERKÖLCS	32
2.3. ÉRTÉKEK.....	34
2.4. A KULTÚRA MINTÁI.....	37
2.5. A SZEMÉLYISÉG ÉS A KULTÚRA.....	38
A szocializálódási mechanizmusok:.....	39
2.6. KOMMUNIKÁCIÓ ÉS NYELV.....	40
2.6.1. A kommunikáció fogalma, folyamata és kontextusa	40
2.6.2. A nyelv fogalma és funkciói	43
2.6.3. A beszédminták és a szubkultúrák nyelve	45
2.6.4. Nonverbális kommunikáció	50

3. TÁRSADALOM ÉS KULTÚRA.....	53
3.1. A TÁRSADALMI STRUKTÚRA ÉS A KULTÚRA.....	53
3.2. A KULTÚRA, A SZUBKULTÚRÁK ÉS A KONTRAKULTÚRA.....	55
3.3. A TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK.....	59
3.4. ELMÉLETEK A KULTURÁLIS VÁLTOZÁSOKRÓL.....	61
3.4. 1. Evolucionista elméletek.....	61
3.4.2. Diffuzionista elméletek.....	62
3.4.3. Ciklikus elméletek	63
3.4.4. Funkcionalista elméletek	64
3.5. AKULTURÁCIÓ ÉS ENKULTURÁCIÓ.....	64
 FELHASZNÁLT FORRÁSOK.....	 67

„Kultúrán, értem tehát mindazt, amit az antropológusok is: egy adott, egy helyen együtt élő nép életmódját. Ez a kultúra a művészetében, a társadalmi rendszerében, a hagyományaiban és szokásaiban és a vallásában nyilvánul meg. De mindezek a dolgok összességükben nem alkotják a kultúrát, habár gyakran gyakorlati okokból úgy beszélünk róla, mintha alkotnák. Ezek a dolgok egyszerűen a részei, amelyekre egy kultúra - akárcsak az emberi test - bontható. De, akárcsak az ember is, valamivel több a teste különböző testrészeinél, úgy a kultúra is több a saját művészeteinek, hagyományainak és vallási hiedelmeinek az összességénél. Mindezek a dolgok kölcsönhatásban vannak, és az egyiknek teljességében való megértéséhez értened kell az egészet. Mindenféleképpen léteznek magasabb és alacsonyabb rendű kultúrák, a magasabb rendű kultúrák általában a funkcióik differenciációja alapján ismerhetők fel, úgyhogy beszélhetünk egy társadalom kevésbé kulturált és kulturáltabb szintjéről, végül pedig, beszélhetünk rendkívül kulturált egyénekről. A művész vagy a filozófus kultúrája eltér a bányász vagy a földműves kultúrájától; a költő kultúrája valamelyest különbözni fog a politikus kultúrájától; de egy egészséges társadalomban mindezek ugyanazon kultúra részei; a művésznek, költőnek, filozófusnak, politikusnak közös kultúrája lesz, melyben nem osztoznak más országokból való azonos foglalkozású emberekkel.”

(Eliot, 1995: 135)

1. A KULTÚRA SZOCIOLÓGIAI ÉS ANTROPOLÓGIAI TANULMÁNYOZÁSA

Európában a kultúra mint életmód iránti tudományos érdeklődés a felvilágosodás és a romantizmus hatására a XVIII. század végén és a XIX. század elején jelent meg, és a néprajz és az etnológia létrehozását és fejlődését eredményezte (lásd részletesebben Bauzinger, 2002). Mindkét tudományág kialakulását annak szükséglete indította, hogy érthetőbbé váljon a kultúrtartalmakat hordozó és alkotó addig mellőzött társadalmi kategória, mégpedig az akkori európai országok a hagyományos modernkor előtti agrárközösségekben élő lakosságának többsége. Jóllehet műveletlenül és az időszerű filozófiai, politikai és művészeti folyamatoktól teljesen kívül állóan, ez a kategória rendelkezett az autentikus kultúra és kultúralkotás összes elemével: nyelvvel, hagyományokkal, hiedelmekkel, racionalizált tapasztalattal és munkafolyamatokkal, gazdag szóbeli irodalommal és iparművészetekkel. A néprajz feladata az volt, hogy ezeket az elemeket lejegyezze és leírja, az etnológiáé pedig, hogy az összegyűjtött anyagot rendszerezze és megmagyarázza. Az elméleti munkában az etnológusok többnyire az általánosításra és az összehasonlító (komparatív) módszerre támaszkodtak azzal a céllal, hogy megállapítsák azokat a tényezőket - kultúrvonásokat -, amelyek megjelölik a nagyobb kulturális egységeken belüli és közötti hasonlóságokat és a különbségeket.

Az erőfeszítéseik eredményeként a hagyományos agrárközösségek elismerést nyertek a népi kultúra hordozói és őrzőiként, a népeket pedig olyan nagy társadalmi csoportokként határozták meg, amelyeknek azonos vagy hasonló földrajzi származásuk, nyelvük, hagyományuk, vallásuk és közös (gyakran mitologizált történelem formájában kifejezett) emlékezetük van.

A néprajztudósok és etnológusok tevékenységének messze ható társadalmi következményei lesznek: hirtelen erősödni kezdett az etnikai hovatartozás tudata, az etnikai közösségek (népek) pedig – a vallás mellett

- a közös identitás fő hordozóivá válnak.¹ Rajtuk alapulnak majd a modern nemzetek és nemzetállamok létrehozásának elképzelése és gyakorlata.

A néprajzi és a etnológiai kutatások tudományos következményei is jelentősek voltak: megállapították a kultúra egyes legjelentősebb tényezőit, amelyeket tovább lehetett építeni és kutatni más típusú társadalmakban is; ösztönözték a primitív emberi közösségek iránti érdeklődést, valamint azzal kapcsolatosan a kultúr- és szociális antropológia létrehozását is; a néprajzi kutatások tárgyának, módszereinek és technikáinak, valamint az etnológiai általánosításoknak a korlátozottsága ösztönözte a szociológiának mint általános társadalomtudománynak a fejlődését, amelynek a kutatási tárgya az összes társadalom, főként a modern társadalmak (lásd részletesebben Fabietti, Malighetti, Matera, 2002).

1.1. A KULTÚRSZOCIOLÓGIA TÁRGYA ÉS CÉLJA

A szociológia, általános és elméleti társadalomtudomány aránylag későn a XIX. században és a XX. század elején fejlődött ki. Úgy vélik, a filozófiából (főként a történelemfilozófiából) vált ki, bár tartalmilag és módszertanilag megelőzték a történelem, a statisztika, a demográfia, az etnológia és a politikai gazdaságtan. A szociológia a társadalmi viszonyokat, a társadalmi szerveződést és az emberi tevékenységet tanulmányozza, célja pedig megmagyarázni és előrelátni a kollektív viselkedésüket.

Az emberek viselkedésének minden fajtája, de főként a csoportba tömörülésük, együttes cselekvésük és kölcsönös egymásra ható cselekvésük meghatározott társadalmi viszonyokba állandósulnak, amelyek átszövik az élet minden szféráját; ezek a viszonyok empirikus módon tanulmányozhatók, összehasonlíthatók és általánosíthatók. Sőt, az emberi közösségekben olyan társadalmi viszonyok dominálnak, amelyek hatékony fennmaradásuk és reprodukciójuk függvénye: ezek a családi, gazdasági és kommunikációs

¹ A modern európai nemzetek kialakulásának folyamatában jelentős szerepet játszottak protonemzetállamokként az abszolút monarchiák is, az irodalmi nyelvek standardizálásával és megteremtésével, az írástudás növekedésének lehetővé tételével, művelődési- és kultúrintézmények alapításával és erősítésével, valamint a közlekedés, a kommunikáció és a nyomdászat fejlődésével.

viszonyok, a társadalom fejlettségétől és összetettségétől függően olyan szokás, jogi, politikai és társadalmi viszonyok is támogatják őket, amelyek a csoporthoz tartozás különféle formái körül alakulnak (rokon, vallási, rendi, etnikai, hivatásbeli, nemzeti, osztály, szubkulturális stb.).

Az összes társadalmi viszony, de az emberi szerveződés és tevékenység módjai is a kultúra alapvető alkotóelemeinek segítségével valósulnak meg: a tapasztalat, a nyelv és szimbolikus kommunikáció, a szokások, a szabályok, az értékek és hitek; az emberi társadalom hatékony működése szintén az eszközök (szerszámok és technikai segédeszközök) használatától, valamint a kultúra jelentős elemeit képező különféle jártasságoktól és tudástól függ.

A társadalmi intézmények mellett, az emberek társadalmi tevékenységének következményei szintén a kultúráalkotások: anyagi (artefaktum és a mesterséges környezet), intellektuális és művészi termékek, amelyeknek a céljuk, hogy az ember fennmaradását hatékonyabbá, az életet pedig biztonságosabbá, könnyebbé és értelemteljesebbé tegyék. Ennek folytán *a kultúrszociológia tárgya a társadalmi tényként figyelt kultúráalkotások, azaz mint az emberek társadalmi viselkedésének és tevékenységének tényezői, módjai és következményei.* A kultúra gazdagsága a kultúrszociológiának bőséges anyagot nyújt a kutatásokhoz, de bizonyos gond is a többi tudományágtól történő elhatárolásban, főként, ha számításba vesszük, hogy idővel külön szociológiai ágak is kiváltak, amelyek tárgya egyes kultúráalkotások.² A kultúrszociológia is más, a kultúrával, valamint az emberi viselkedés kulturális befolyásoltságával foglalkozó tudományágakkal osztja kutatásának tárgyát, ezek pedig mindenekelőtt a pszichológia és az antropológia.

A többi szociológiai tudományághoz hasonlóan, a kultúrszociológiának is az a célja, hogy megmagyarázza és előrelássa az emberek társadalmi viselkedését; a kutatások és az elméleti magyarázatok azonban ebben az esetben a kultúra elemeire, a kultúrgyakorlatra vagy a kultúrrendszerekre összpontosulnak, amelyek segítségével érthetővé válnak a társadalmi

---

² Ezek mindenekelőtt a vallásszociológia, a nyelvészociológia, a művészetszociológia és a tömegkultúra szociológia.

viszonyok, a társadalmi viselkedés és a társadalmi tevékenység.

1.2. A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA TÁRGYA ÉS CÉLJA

Az antropológia az emberről szóló általános tudomány. Először filozófiai tudományágként (filozófiai antropológia) fejlődött ki, később pedig leginkább más természet- és társadalomtudomány (mindenekelőtt a biológia és a néprajz) hatására a fő tudományágak is kialakultak: a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán a biológiai (vagy fizikai) antropológia, a XIX. század második felében és a XX. század elején pedig a kulturális és a szociális antropológia.

A kulturális és a szociális antropológia két egymást kiegészítő tudományág, amely a kezdeti, leginkább metodológiai jellegű tudományos megközelítésbeli és nézetkülönbségek miatt, külön-külön fejlődött az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában. Úgy tekintették ugyanis, hogy az amerikai antropológia mindenekelőtt a kultúrtörténelem és a kultúrfolyamat iránt érdeklődik, míg a brit szociális antropológia a társadalmi struktúrát és a funkciót emelte ki fő koncepcióként. A huszadik század ötvenes éveinek elején lassan áthidalják az említett kettősséget, és mindkét tudományág erőfeszítéseit az adatgyűjtési- és a terepi munkatechnikák tökéletesítésére, valamint az alapvető fogalmak és problémák elméleti koncepcióinak javítására összpontosítják, mint például a társadalom és a kultúra viszonyának problémája (lásd részletesebben Lázár, 2008).

A XIX. században az antropológia fejlődését erőteljesen ösztönözték a gyarmati hódítások, valamint Ausztrália és az Egyesült Államok középső és nyugati („vadnyugat”) vidékeinek benépesítése. A gyarmati hatóságok és a betelepültek az esetek többségében nem viseltettek rokonszenvennel a bennszülött és az őslakos közösségek iránt: kiszorították őket azokról a területekről, amelyeken nemzedékeken át éltek, eltulajdonították tőlük természeti erőforrásaikat, kizsákmányolták munkájukat, kényszerrel megkeresztelték és „civilizálták” őket. A néprajzi kutatások eleinte kizárólag a hatékony gyarmati közigazgatást szolgálták, de a terepi kutatók nagyon

gyorsan érdeklődni kezdtek az őslakosok életmódjának és társadalmi szerveződésének sajátosságai iránt.

Jóllehet fejletlen technológiával rendelkeztek, gazdaságuk pedig főleg a természetes munkamegosztáson alapult (nem és kor szerint), a bennszülöttek igen hatékonyak voltak a fennmaradásuk, valamint az egyén és a csoport alapvető szükségletei kielégítése problémájának megoldásában. Olyan funkcionális közösségekként, amelyekben kezdetleges formában működnek az alapvető társadalmi viszonyok és megvannak a kultúralkotások, melyek közül egyesek a technológiailag legfejlettebb civilizációkat is jellemzik, az őslakos közösségek különösen megfeleltek a nyelv, a primitív tilalmak (tabuk), a vallás, a mágia, a szocializálódás, a társadalmi és rokoni szerveződés tanulmányozására; szisztematikus terepi kutatásokkal megállapították, hogy fejlett társadalmi mechanizmusai vannak, amelyek segítségével a szokásszabályok alapján sikeresen szabályozzák a gazdasági, szerződéses és íratlan jogi viszonyokat, valamint azt, hogy alkalmazható tudással rendelkeznek az ökoszisztémáról, amelyben élnek. Összességében, az antropológusokban gyorsan tudatosult, hogy a primitív közösségek tanulmányozásával többet megtudhatnak az összetett társadalmakról és fejlettebb kultúrákról, mert a bennszülött és őslakos közösségek terepi kutatásának eredményei feltétlenül olyan következtetésekhez vezettek, hogy:

- léteznek alapvető társadalmi viszonyok és társadalmi viselkedések,
- a kultúrák ezeknek a viszonyoknak és viselkedéseknek a konkrét megvalósítási módjai,
- a kultúrák és kultúrelemek közötti különbségek valójában a társadalmi tevékenység és viselkedés változatai, amelyek segítségével az emberek sikeresen oldják meg a biológiai fennmaradásuk és a társadalmi reprodukció problémáit konkrét környezetben és sajátos feltételek közepette.

Ezzel összhangban, a kulturális antropológia a kultúra univerzális

tényezői és formái – az ún. kultúruniverzáliák – fellelése felé fordult, amelyek segítségével a kultúra elemei, valamint a különböző kultúrák tagjainak viselkedése általánosítható és általános emberiként határozható meg. Viszont, az univerzáliák nem szó szerinti identikus kultúrtényezők, amelyek különböző társadalmakban és kultúregészekben található meg, hanem *egy besorolási rendszer, amelyben a kultúra elemei és a konkrét viselkedések általánossajátosságként ismerhetők fel*, amelyeket minden emberi társadalom időben és térben oszt (lásd részletesebben Murdock, 1945). Az ilyen általános tulajdonságok: a nyelv, az eszközök kimunkálása, a házasság, a család, a munkamegosztás, az étel elkészítése, a rokoni viszonyok megnevezése, az üdvözlés, a rituális tevékenységek, a szerződéses kötelezettségek, a tulajdon, az ünnepségek, a szexuális tilalmak és korlátozások, a tánc, a cicomázás, a társadalmi szerveződés, a státus szerinti társadalmi differenciálódás... A listát ki lehetne terjeszteni több száz különböző, minden kultúra számára közös kultúruniverzáliára, de fontos hogy minden kulturális sajátosság bővítse az emberről és a képességeiről szóló ismereteket.

	néprajz	etnológia	kulturális antropológia	kultúrszociológia
a társadalom típusa	hagyományos társadalmak	hagyományos társadalmak	primitív társadalmak	az összes társadalom
tanulmányozásának tárgya	a hagyományos agrárközösségek kultúralkotásai	a hagyományos agrárközösségek kultúralkotásai	a primitív emberi közösségek tagjainak viselkedése és kultúralkotásai	a kultúralkotások társadalmi tényként való megfigyelése
célja	a nyelv, a hagyományok, a hiedelmek, az életmód és a népi alkotás lejegyzése és leírása	a kulturális vonások és a kulturális egészek meghatározása általánosítással és összehasonlítással	a kultúra univerzális tényezőinek és mintáinak fellelése (<i>kultúruniverzáliák</i>)	a társadalmi viselkedés és tevékenység magyarázata és előrelátása

1.3. A KULTÚRA FOGALMA

A kultúra szó a latin *colere* igéből származik, amelynek jelentése termesztetni, ápolni; ugyanebből az igéből származik a gyarmatosítás fogalom is (valamilyen terület betelepítése értelmében), akárcsak a kultusz (*cultus*) is, a természetfeletti lények (szellemek vagy istenek) tisztelésének vagy imádásának értelmében.

Johann G. Herder német filozófus állította elsőként, hogy a kultúra az általános emberi képességek progresszív kultivációja (ápolása vagy fejlesztése) a nyelv, a nevelés és a hagyomány segítségével (Herder, 2012),³ melynek alapján arra következtetett, hogy „a különbség a felvilágosult és a felvilágosulatlan, a kultivált és a kultiválatlan népek között tehát nem sajátos, hanem csak fokozatos” (Herder, 2012:122). Ilyen állásponttal Herder hozzájárult a kultúra fogalmának általánosításához, amely sok mindenben a társadalomtudományokban a kultúra korszerű fogalmaihoz közeli meghatározás: „A kultúra ezen értelmezése szerint nem léteztek kulturálatlan népek; léteztek kevésbé vagy kulturáltabb népek, amelyek felvilágosultságuk jellegében és szintjében különböznek, a kultúrát pedig a társadalmi együttélés általános attribútumaként értelmezte.” (Kloskowska, 1985:45) Ez azt jelenti, hogy etnológiai, de modern tudományos értelemben is, a hangsúly többé nem a folyamatra, hanem az állapotra vagy a feltételre helyeződik, amely minden emberi társadalom számára közös, az pedig a kultúra.

Úgy tekintendő, hogy a kultúra első modern meghatározását Edward B. Tylor brit antropológus adta meg a *Primitív kultúra* (1871) művében: „A kultúra vagy civilizáció, legszélesebb etnográfiai értelemben véve, olyan összetett egész, amely magában foglalja az ismereteket, a hiedelmet, a művészetet, az erkölcsöt, a jogot, a szokásokat és minden más képességet és szokást, amit az ember a társadalom tagjaként szerez.” (Tylor, 1958:1) Tylor meghatározása az első részében körülíró vagy felsoroló, ami azt jelenti,

---

³ Herder valószínűleg Ciceró álláspontjait követte, hogy a filozófia az emberi lélek ápolása – kultiválása („Cultura animi philosophia est”), illetve I. Kantét, hogy a metafizika az emberi értelem kultiválásának csúcsa.

hogy megpróbálta felsorolni az összes fontosabb elemet (az ismereteket, a hiedelmet, a művészetet, az erkölcsöt, a jogot, a szokásokat), amelyek a jelenség (a kultúra) meghatározását adják; a meghatározás másik részében azonban a kultúra általánosabb jellegzetességére utal (a képességekre és a szokásokra, amelyeket az ember a társadalom tagjaként szerez), mellyel előtérbe helyezte a társadalmi szerveződés jelentőségét, a szocializáció folyamatát és a kultúra kumulatív jellegét.

Zygmunt Bauman lengyel szociológus szerint a kultúra fogalmát a társadalomtudományokban két különböző összefüggésben használják. Az elsőben, „a kultúrát általánosan az emberi faj... attribútumaként értelmezik” és az „*a kultúra fogalma attributív értelemben*” (Bauman, 1984:27). A másik összefüggés, amelyben a kultúra szót használják, leggyakrabban az antropológiai, a néprajzi, a régészeti és történelmi tanulmányokban található, és olyan kultúrjellegzetességek halmazát vagy fajtáját jelöli meg, amelyek alapján az emberi közösségek, csoportok és társadalmak különböznek egymástól (például a bennszülött kultúra, antik kultúra, keresztény kultúra, európai kultúra...); ez lenne „*a kultúra disztributív értelemben vett fogalma*” (Bauman, 1984: 28). A szociológiában is gyakran találkozunk ezzel a fogalommal, főleg a dichotóm felosztásokban, amelyek a térbeli, osztályrétegbeli, oktatásbeli vagy más rétegeződésre utalnak a társadalomban: urbánus és rurális kultúra, burzsoá és munkás, elit- és tömegkultúra stb. Ezzel összhangban, „mondhatjuk, hogy a különbség a kultúra attributív és a kultúra disztributív értelme között ugyanolyan, mint az általános és egyéni közötti különbség” (Bauman, 1984:29).

1.4. A KULTÚRA MEGHATÁROZÁSA

A kultúrát tehát megtanult: a kereteibe kerülő szokások a tapasztalat befolyása alatt formálódnak, mely tapasztalat társadalmi jellegű. A kultúra társadalmi transzmisszió útján szerezhető, az idősebbtől a fiatalabb nemzedékre, a szülőkről a gyerekekre, az intézmények révén a társadalom tagjaira való átvitelrel. *A kultúra jellege ideációs, azaz normák és minták*

által fogadják el (lásd részletesebben Murdock, 1940). A kultúra az emberi szükségletek kielégítésének apparátusát képviseli, de úgyszintén az ösztönök impulzusai fékezésének műszere. Hajlamos az alkalmazkodási változásokra, amelyek jellegét különféleképpen határozzák meg a különféle tudományos elméletek.

A XX. század közepén Alfred Kroeber és Clyde Kluckhohn amerikai antropológusok összegyűjtötték és tanulmányt írtak a kultúra különböző meghatározásáról, és következőképpen csoportosították őket (Kroeber, Kluckhohn, 1952):

1. deskriptív vagy felsoroló (holisztikus): ezek a meghatározások a kultúra alapvető (vagy univerzális) tényezőit emelik ki,
2. történelmi: a kultúrát mindenekelőtt társadalmi örökségként, hagyományként határozzák meg,
3. normatív: a kultúrát az emberek szabályok, ideálok és/vagy értékek által meghatározott viselkedéseként szemlélik,
4. pszichológiai: ezek a meghatározások az alkalmazkodás, a szokások és a tanulás jelentőségét hangsúlyozzák a kultúra elsajátítási, átviteli és fejlesztési folyamatában,
5. strukturális: a kultúra állandósítását és szervezését helyezik előtérbe,
6. genetikai: ezeknek a meghatározásoknak az a céljuk, hogy utaljanak azokra az elemekre, amelyektől a kultúra származik, vagy amelyeken alapul, mint amilyenek az *artefaktumok* (az ember alkotta anyagi tárgyak), *ötletek* (mentális konstrukciók) vagy a *szimbólumok* (a jelképek, amelyeket az átvitt értelem vagy a többértelműség jellemez),
7. reziduális: néha a kultúrát a mesterséges alkotások összességéként határozzák meg, illetve a kultúra mindaz, ami nem a természet.

A kultúra számos különböző meghatározása a különböző tudományos megközelítés eredménye az antropológiai, történelmi és társadalmi jelenségek tanulmányozásában, valamint az iránti szükséglet, hogy a kutatás tárgyát a tudományban minél pontosabban meghatározzák. Maga a jelenség összetettsége miatt, amely gyakorlatilag vagy az emberi valóság összességét képezi, vagy közvetít az érzékelésében és a benne való eligazodásban, rendkívül nehéz megadni a kultúra átfogó meghatározását. Egy lehetséges meghatározás úgy szólna, hogy *a kultúra az emberek anyagi, intellektuális és művészi alkotásainak, valamint viselkedési és tevékenységi módjuknak az összessége, amellyel a társadalmi viszonyokat és társadalmi tevékenységeket megvalósítják, továbbá minden alkotói kifejezőképességnek, amelynek nem feltétlenül kell megvalósulnia*. Ugyanis, úgy ítéljük meg, hogy a kultúrába beletartozik az emberek életminőségének javításához hozzájáruló összes lehetőség is, minden jövőbeli alkotói cselekedet és újítás, amelyet potenciálisan lehetővé tesz a kultúra elért szintje.

A kultúrának azonban van legalább egy lényegbevágó jellegzetessége, amelynek nem kellene vitathatónak lennie. Ez a *történelmi hitelessége*. Aligha elvitatható, hogy a kultúra történelmi alkotás, mint ahogyan elvitathatatlan a társadalmi és emberi történelem is.

1.5. A KULTÚRA ELITISTA ÉS ANTROPOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

Hogy érzékelhessük a kultúra fogalma jelentésének széleskörű értelmét, rá kell mutatnunk a kultúra értelmezésének végletére, illetve elitista értelmezésére is.

Az egyszerű ember a kultúrát leggyakrabban *elitista* módon értelmezi; e koncepció szerint *a kultúra csak egy szűk, különösen művelt elit számára hozzáférhető*; a lakosság többi része ki van zárva, és azt a tömeget képviseli, amelyet nevelni és művelni kell. Az elit feladata, hogy részben közelebb hozza a néphez a kultúrát, és ily módon megkönnyítse az alsóbb rétegek társadalmi integrációját; másrészt, ki kell szélesítenie azoknak a személyeknek a körét, akik közül majd a kultúrelit kikerül. Az emberi tevékenység kiválasztott és

kiváló termékeinek és a művészi alkotások csak kis része számít kulturálisan jelentősnek. A csúcs-, elit vagy „hermetikus kultúra” iránti hajlamot az értelmiségiek egy kis csoportja státusszimbólumának vagy hobbjának tekintik. *A kultúra minden átgondolását kizorítják a társadalmi élet összes területéről, az elkülönült szellemiség területét kivéve.* Ez arra utal, hogy a valódi kultúréletet megfosztották az élet kultúrájától, mint valami kevésbé értékestől és alantastól. Az egyetemek struktúrája és egyes tudományágak ideológiája jelentősen hat a kultúrmozzanat kizorítására. A szociológia és a politikai tudományok a kultúra tanulmányozását a kultúrszociológia és kultúrpolitika nevű szakterületre helyezik. Szintén, ez az akár tudatalatti folytatása a vállalkozói társadalom legmegalapozottabb ideológiai álláspontjának, amely szerint a kultúrát „esztétikai üledékre”- színházakra, koncertekre, irodalmi estekre, múzeumokra - fokozzák le.

Másrészt, a kultúra antropológiai értelme vagy a *generikus kultúra* a jelentőségteljes alkotások rendszerének kialakításába és fenntartásába kapcsolódik be (műalkotások, ötletek és szimbólumok), amelyekkel az emberi faj meghaladja a természetes lét szükségyszerűségét, a természetet pedig a saját szükségleteihez alkalmazza. Az antropológusok síkraszállnak az egyedüli lehetségesnek látszó megoldásért, mégpedig, hogy a kultúra magában foglalja azokat a viselkedési formákat, tevékenységeket és interakciókat, amelyek humanizálják az emberi életet és gazdagítják az emberi természetet abban a folyamatban, amelyben a társadalmi csoportok egy meghatározott életmódot fejlesztenek ki és kifejezési formát adnak a társadalmi és anyagi tapasztalatuknak. A kultúra olyan gyakorlat, amely realizálja, konkrét és jelentőségteljes formákba és módokba objektivizálja a társadalmi viszonyokat, de *a társadalmi élet szisztematikus reprodukálása* is.

1.6. EXPLICIT ÉS IMPLICIT KULTÚRA

A kultúra az emberek eljárás módja, tevékenykedése és viselkedése; a kultúra létezése és fejlődése tekintetében kulcsfontosságúak a csoportos élet formái és szervezésük módjai, valamint nemzedékről nemzedékre való

átvitelük.

Az explicit kultúra megértéséhez meg kell magyarázni a *standard viselkedést*, mint olyan viselkedésformát, amely az egyénekre jellemző a szokványos helyzetben és az adott kultúrában. A *standard viselkedés összes példája együttvéve alkotja az explicit kultúrát*. A standard viselkedés legfontosabb példája az *interperszonális viselkedés*, azaz a kommunikáció és az emberek közötti kapcsolat, amelyet a társadalmi szerepük vagy valamilyen más előrelátható viselkedésformájuk alapján hoznak létre. Példaként említhető az ügyvéd, aki az ügyfelével vagy az orvos, aki a páciensével beszélget, a tanár, aki előadást tart, az anya, aki neveli a gyermekeit, a vadász, aki tanítja a fiát, hogyan kell csapdát állítani... A kultúra explicit értelmében egy meghatározott csoport vagy közösség *életének a külső megnyilvánulásait* jelenti.

A kultúra tökéletesebb magyarázata céljából, az antropológusok bevezették az *implicit kultúra* fogalmát. Ennek a fogalomnak köszönhetően közeledtek a kultúra antropológiai és pszichológiai szemléletei. A viselkedés külső módjait egy meghatározott közösségben mindinkább az implicit kultúra tényezőivel magyarázzák, mint amilyenek *az ismeretek, hitek, értékek, motívumok, elvárások és normák*, illetve belső jelentésekkel, amelyeket maga a társadalom ad a jelenségeknek.

Az implicit kultúra tehát utal az emberek viselkedésének belső okaira. Az ember motívumok, mint összetett pszichológiai szerkezetekben és a szükségletekben gyökerező vágyak alapján tevékenykedik és viselkedik. Ezért, a kultúra az emberi tevékenység, viselkedés és vélemény *szubjektív* komponense is, amelyre vagy *pszichológiai magyarázatot* vagy az intézményesen megalapozott álláspontokban és értékekben (például: a hitparancsolatok a vallásban) keresik a magyarázatot. Ettől függetlenül, hogy egyéneknek vagy intézményeknek tulajdonítják, a kultúra az embereket álláspontokkal, értékekkel és normákkal látja el, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy meghatározzák azokat a helyzeteket, amelyekbe kerülnek, hogy ismeretek alapján orientálódjanak, a társaságban pedig megfelelően viselkedjenek.

1.7. A KULTÚRA MINT ALKALMAZKODÁS

A kultúra az emberi faj biológiai (ösztönszerű) viselkedése variációjaként jelentkezik. Már Herder „a kultúrát mindenekelőtt az alkalmazkodás olyan eszközeként értelmezte, amely kárpótolja az ember fizikai felkészültségének hiányát az életért folytatott küzdelemben” (Kloskowska, 1985: 44).

Bronisław Malinowski lengyel származású brit antropológus *A kultúra tudományos elmélete* című könyvében (1944) kiemeli, hogy „a kultúra olyan berendezés, amely segítségével az ember harcolhat a konkrét, sajátos problémákkal, amelyekkel szembesül” (Malinowski, 1971: 292); ezek a problémák abból a tényből erednek, hogy az ember szerves lény, a közeg pedig, amelyben él egyidejűleg a fennmaradás (nyersanyagok), de különféle veszélyek (természetes környezet) forrása is; viszont, az ember az elsődleges (biológiai) szükségleteinek kielégítésével másodlagos (mesterséges) környezetet teremt, valamint új (származtatott vagy kulturális) szükségleteket is; a mesterséges környezet megkönnyíti a fennmaradást és alapot képez (a funkciókat bonyolultabbá teszi) az emberi társadalom fejlődéséhez, míg a származtatott szükségletek fajtája és elterjedése az emberi faj fejlődésének mutatója. A kultúrának azonban van egy általános funkciója, mégpedig „az emberi lények állandó csoportokba szervezése” (Malinowski, 1971: 296); Malinowski úgy vélte, hogy „a primitív és a civilizált közösségekben is minden hatékony emberi akció szervezett viselkedést eredményez” (Malinowski, 1971: 301).

Ezzel összhangban állíthatjuk, hogy a kultúra alkalmazkodás, olyan módok, amelyeken az emberi csoport (közösség, társadalom) a fennmaradás és fenntartás (azaz a társadalmi reprodukció) problémáit fogja megoldani; hogy mely viselkedés- és hatásmódok lesznek jellemzőek egy adott kultúrára, az a konkrét társadalmon múlik, azaz azon társadalmi viszonyok stabilizációjának (állandósításának) a lehetőségétől, amelyeken a fennmaradás fog alapulni (majd a fenntartás és a fejlődés is). Elvben, elmondhatjuk, hogy a társadalmi fejlődés és a kulturális fellendülés a fennmaradás és a társadalmi reprodukció problémái egyre hatékonyabb

megoldásának eredménye.

Ennek ellenére egyes alapvető társadalmi viszonyok továbbra is a biológiailag eleve elrendelt viselkedés általános formái köré alakulnak, még a legfejlettebb kultúrákban is:

- az emberek a biológiai reprodukció szükségszerűségén építik a házassági, családi és szélesebb rokoni viszonyokat,
- a természettel való anyagcsere egzisztenciális szükségszerűsége alapján a gazdasági tevékenység, valamint az anyagi javak elosztásának és fogyasztásának különféle és egyre összetettebb rendszerei alakulnak ki,
- a csoporton belüli ellenőrzés biológiai mechanizmusain és a védelem és a biztonság iránti szükséglet alapján formálódnak az anyagilag és normatívan megalapozott hatalmi és hierarchikus rendszerek,
- a genetikán alapuló, utánzással történő tanulás képességén nőnek ki az egyre igényesebb szocializálási, nevelési és oktatási rendszerek.

A kultúra tehát a természeti feltételek, a biológiai örökség, a környezet (természetes és mesterséges) és az alapvető társadalmi viszonyok összetett kölcsönhatásának függvénye.

1.8. A KULTÚRA ÉS A CIVILIZÁCIÓ

Abban az időben, amikor Edward Tylor a primitív kultúráról szóló művét írta, teljes hévvel folytak a viták a kultúra és a civilizáció meghatározásáról, valamint a viszonyukról. Éppen ezért ő a meghatározásában kerüli elhatárolásukat és elegánsan mindkét kifejezést említi, azzal a tudattal, hogy a tartalmaik legnagyobbbrészt átfedik egymást. Akkorra már kikristályosodott az az álláspont, hogy a civilizáció az emberi társadalom történelmi fejlődésének foka vagy sajátos formája, Lewis H. Morgan (*Az ősi társadalom*, 1877) és Friedrich Engels (*A család, a magántulajdon és az állam eredete*, 1884) pedig azt állították, hogy a civilizáció az emberiség történelmi fejlődésének legmagasabb foka is, amely vadság és a barbarizmus után következik.

A civilizáció fogalmának azonban hosszú előtörténete van. A latin *civitas* kifejezésből ered, amellyel a városi közösséget (később az államot is) jelölték, belőle származtatták még a késő ókorban a *civilis* melléknevet (jelentése városi, polgári, később állami is), illetve a *civis* – polgár főnevet (mindenekelőtt vazallus, később állampolgár jelentésben). A polgárság újkori, a XVI-XIX. századig tartó időszakban történő felemelkedését, ennek a kifejezésnek az új melléknévi formái is jelölték, főképpen a francia és az angol nyelvben, amelyet a kifinomultság (viselkedési stílusok), emberiség, illetve a felvilágosultság, később pedig a rendi hovatartozás értelmében is használtak, amely ellentétben van a vallási rendekkel és a katonai szerveződéssel:

franciául	angolul	jelentése
<i>civilité</i>	<i>civility</i>	kifinomultság, kedvesség
<i>civiliser</i>	<i>civilize</i>	emberiesíteni, felvilágosítani
<i>civilement</i>	<i>civilian</i>	polgári (ami nem vallási vagy katonai)
<i>civilisation</i>	<i>civilization</i>	1. több társadalom történelmi fejlődésének közös jellemzője (például az antik civilizáció), vagy 2. valamely társadalom kultúrtörténeti fejlődésének konkrét típusa (például a római civilizáció)

A francia és az angol koncepció hatására az említett időszakban Európában a civilizáltság kifejezés olyan használata dominál, amely a személyiség tulajdonságára utal, ami a műveltségben, a viselkedési stílusok ismeretében és a protokolláris viselkedésben nyilvánul meg. Az említett koncepciót követő modern teoretikusok közül kiemelkedik Norbert Elias szociológus, aki a civilizálás folyamatát az emberi affektus individuális és társadalmi ellenőrzéseként tanulmányozta (lásd Elias, 2001).

A XVIII. század második felétől azonban, főként a német filozófusoknak és íróknak köszönhetően, a kultúra kifejezést egyre gyakrabban használják attributív értelemben is, tehát az emberi közösség tulajdonságaként, amit a szokások, a hagyomány, és Herdernél a humanitás is tükröz.

A jelentős régészeti felfedezések eredményeként, főként a XIX. század második felétől, és az ősi és antik civilizációk történelmileg megalapozottabb rekonstrukciója alapján, az emberi társadalom fejlődésében a civilizáció kifejezés olyan minőségi haladás jelentését kapja, amely a viszonylag fejlett technológián, a társadalmi munkamegosztáson, a városok fejlődésén és az íráshasználton alapul. Ezzel összhangban, Alfred Weber német szociológus, filozófus és kultúrtörténész a civilizációt a megmaradás technológiai és anyagi képességeként, illetve azoknak a biológiai folyamatoknak az intellektuális (racionális) meghosszabbításaként határozta meg, amelyek segítségével az ember ellenőrzést valósít meg a természet felett; egy időben ő a kultúra fogalmát az irodalomra, a művészetre, a filozófiára és a vallásra mint a szellemi és az idealista alkotótevékenység alkotásaira szűkítette (lásd Weber, 1987). Hasonló módon gondolkodott már Immanuel Kant német filozófus is, amikor ezt írta: „Az erkölcsösség ötlete a kultúra része. De ennek az ötletnek az alkalmazása (...) a civilizáció jele.” (Elias, 2001:59 szerint)

A primitív kultúra jellemzői és a civilizáció tényezői. Az antropológiában, a szociológiában és a kultúrtörténetben meghonosodott „primitív” kifejezést a technológiailag fejletlen társadalmi közösség és annak elsődleges intézményei értelmében használják, nincs pejoratív, kevésbé értékes kultúra vagy társadalom jelentése; ez azt jelenti, hogy a primitív emberi közösségek és a civilizált társadalmak között nem abban van a különbség, hogy rendelkeznek vagy nem rendelkeznek kultúrával, hanem az életmódjukban, a társadalom szervezésében és a technikai-technológiai haladásban:

primitív kultúra

1. fejletlen technológia,
2. természetes munkamegosztás,
3. vadászó-gyűjtögető gazdaság és a vele járó túlnyomóan nomád életmód,
4. családi és rokoni viszonyokon alapuló társadalomszervezés (horda, klán, testvériség, törzs),
5. nincs írás.

civilizáció

1. aránylag fejlett technológia és a rajta alapuló társadalmi munkamegosztás,
2. termelő, nem termelő és vezető rétegekre való társadalmi differenciálódás,
3. urbanizáció, a város megjelenése és fejlődése (középtmények és területek: szentélyek, paloták, terek, stadionok),
4. a társadalmi irányítás központosítása (mindenekelőtt a készletekkel, az anyagi javakkal és luxuscikkekkel való rendelkezésben; az igazságszolgáltatást és állami feladatokat, a katonaságot, vallási kultuszokat illetően),
5. írás.

1. 9. A KULTÚRA FUNKCIÓI

Egzisztenciális funkció

A kultúra mindenekelőtt az emberek egzisztenciális szükségleteinek kielégítésére, valamint az emberi faj hatékony megmaradásához szükséges feltételek biztosítására szolgál; az egzisztenciális szükségletek kielégítése szükségességének köszönhetően, az ember tartósan elsajátította a szerszám használatát és megtanulta a munkát mint tudatos és célszerű tevékenységet.

A kommunikáció funkciója

A kommunikáció az egyének, a társadalmi csoportok és intézmények közötti információátvitel és információcsere folyamata az emberek szervezett viselkedésének és tevékenységének céljából; a munka és a szerszámok használatának képessége mellett, a szimbolikus kommunikáció szintén fontos tényezője az emberi faj hatékony fennmaradásának, fejlődésének és előrehaladásának.

A szocializáció funkciója és transzmissziója

A szocializáció az emberi biológiai egyedből társadalmilag kívánatos egyénné való átalakulás folyamata, mely két fázisból áll:

- *az elsődleges szocializáció* az élet első néhány évében tart, ebben az időszakban alakul ki az alapvető fiziológiai funkciók (éhség, szomjúság, alvás, kiválasztás) feletti ellenőrzés, kifejlődnek az alapvető motorikus (mozgáskoordináció és egyenes járás) és értelmi funkciók (mindenekelőtt a beszédképesség);
- *a másodlagos szocializáció* a sikeres elsődleges szocializáció után kezdődik és a személyiségformálódásáig tart, azaz az egyén arra való képesítéséig, hogy társadalmi szerepeket vegyen át az úgynevezett felnőttvilágban.

A szocializáció az idősebbről a fiatalabb nemzedékre történő *kultúra átvitel* szélesebb folyamatának a része, azaz a közös tapasztalat, jártasság (képeség), tudás és vívmányok átvitele a következő nemzedékekre.

Normatív funkció

A munka és a szimbolikus kommunikáció képessége mellett, az ember egyelőre az egyedüli ismert élőlény, amely szabályokat teremt és velük összhangban viselkedik. A szabályok (normák) a megfelelő emberi viselkedés spontánul kialakult (tabuk, szokások) vagy megbeszéléssel megállapított (vallási parancsolatok, jogi előírások) elvárt módjai, amelyek célja a hatékony társadalmi szerveződés és tevékenykedés, valamint a társadalmi integráció.

A világ és az emberi egzisztencia megfogalmazásának funkciója

A megfelelő biológiai ösztönzések mellett, az embernek további ösztönzésekre is szüksége van a fennmaradás kihívásaival, az egzisztenciális kételyekkel, a személyes vagy kollektív frusztrációkkal és gondokkal történő szembesülés miatt; ezen ösztönzések felé irányulnak a legendák és a mítoszok, a vallás, a filozófia, az irodalom és a művészetek,

valamint a hagyományos (népi) írástudás előtti társadalmakra jellemző szájhagyományok és elmeszülemények összes fajtája (mesék, tündérmesék, állatmesék, népi mondások); a tudomány és a tömegkultúra alkotásai szintén rendelkezhetnek ezekkel a funkciókkal (főként a film és a tv-sorozatok).

Az érzelmek kifejezésének és a szenvedélyek lévezetésének funkciója

Minden emberi közösség létrehoz (spontánul és szándékosan is) szabványokat az érzelmek egyéni és kollektív kifejezéséhez, valamint az affektív viselkedés kinyilvánításának társadalmilag elfogadott módjaihoz; a félelem, a düh, a szomorúság és az öröm kifejezése kulturálisan megalapozott és szabályozott magának a társadalomnak a megvédése céljából, mert az affektív kiürülés (főleg a kollektív) ellenőrizetlen eljárásai veszélyeztethetnék az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok funkcionális voltát és hatékonyságát, szélsőséges esetekben pedig pusztítássá, illetve önpusztítássá is nőhetnek; emiatt az érzelmi kifejezést és az affektív kiürülést nem engedik át a véletlennek, a kultúra pedig arra tanít minket, hogyan, mikor és milyen mértékben fejezzük ki őket, de azt is lehetővé teszi, hogy részt vegyünk a megfelelő (előrelátható) kinyilvánításukban: a mágikus rítusokban és vallási szertartásokban, különféle ünnepségeken és nyilvános eseményeken, kultúr-, művészeti-, sport- és szórakoztató rendezvényeken.

2. A KULTÚRA TÉNYEZŐI

2.1. TAPASZTALAT ÉS SZOKÁSOK

A kultúra alapjaiban benne van az ember képessége, hogy biológiailag eleve meghatározott viselkedését változtatva szerezzen tapasztalatot; a legszélesebb értelemben a *tapasztalat egy adott eseményben vagy folyamatban való részvétel, melynek következményeként az egyén tartalmilag vagy funkcionálisan értékeli a megéltetket*. Az emberi csoportokban a tapasztalat meghatározott viselkedési és tevékenységi típusban állandósul, melyek elsősorban a nyelvnek és a szimbolikus kommunikációnak köszönhetően szocializálódással és transzmisszióval átruháznak a fiatalabb nemzedékekre. Tapasztalat alapján olyan ismereteket és készségeket szerzünk, amelyek lehetővé teszik a fennmaradáshoz és a társadalmi reprodukcióhoz való alkalmazkodásunkat. A tapasztalatok idővel kollektív viselkedésmóddá, azaz szokássá válnak.

Aszokásfogalma íratlan, de formális és kötelező viselkedési és cselekvési formákat jelöl. Olyan mintákról van szó, amelyek a hagyományon alapulnak és primáris szocializálódással és közvetlen átvitelrel kerülnek át (a társadalom idősebb tagjairól a fiatalabbakra). A tágabb értelemben vett szokások szinte az összes társadalmi viszonyt (egyéni és csoportos, családi, munkatársi, rokoni, szomszédi, baráti) és tevékenységet (munka, rituálé, tétlenség) szabályozzák a mai társadalom előtti társadalmakban; szűkebb értelemben a szokások az alkalmazott (ceremoniális), a társadalmi szerepeket gyakorló és a társadalmi státust megerősítő magatartásra vonatkoznak. A szokások mellőzésének szankcionálása leginkább kötelező voltukból ered: *a feltételes szokások* (íratlan, nem feltétlenül tiszteletben tartandó szabályok), melyekkel a közösség működőképességét, kooperativitását, társadalmi kohézióját vagy konformizmusát védik, leggyakrabban olyan enyhébb szankciókat váltanak ki, mint a szidalom, gúnyolás vagy pletyka; *az imperatív szokások* (feltétlenül tiszteletben tartandó szokások), amellyel az egyén, a csoport (pl. család) vagy a közösség (rokoni vagy területi) biztonságát, lojalitását és becsületét védik, drasztikusabb szankciókat váltanak ki, melyek következménye a csoportból

való kizárás, testi fenyítés, száműzetés, sőt halál is lehet.

A szokásokat az ún. intézményen kívüli társadalmak alakítják ki, illetve azok az emberi közösségek, amelyek külön irányító rétegek vagy hatalmi szervek közvetítése nélkül, maguk szavatolják a szokásszabályok hatékonyságát. Ezért erősebbek és tartósabbak a szokások a primitív és hagyományos, mint a modern társadalmakban, mert bennük fokozottabb a kohézió és a konformizmus iránti igény. A modern társadalmakban a szokások kötetlen magatartási szabványok és az egyéni szokások és a társadalmi intézmények (institúciók) közötti teret foglalják el.

A szokások társadalmi szabályként lassan, egy adott viselkedési szabálynak egy adott emberi közösségben vagy társadalmi csoportban való ismétlésével alakulnak ki. A szokások ereje tartósságuk, egyben gyengeségük is, mert merevségük és rugalmatlanságuk miatt gyakran a társadalmi fejlődést és a kulturális előrehaladást akadályozó konzervatív, idejétmúlt erőként hatnak.

Heller Ágnes *A mindennapi élet* című tanulmányában (1970) a szokásokat elemi, partikuláris és individuális szokásokra bontja fel. Az *elemi szokások* az üdvözlés, az egyén vagy a csoport életében fontos események (születés, lakodalom, temetés) megjelölése, az öltözködési és díszítési stb. szokások, vele szemben a *partikuláris szokások* az életmód differenciálódásának eredménye és a különféle társadalmi csoportok és rétegek viselkedését és tevékenységét szabályozzák. A partikuláris szokások tiszteletben tartása az említett csoportok és rétegek érdekeinek, céljainak és értékeinek elismerését jelenti. Ezek ideológiai jegyeket viselnek: például az egyházi és a polgári esküvő közötti választás értékcsелеkedete, amely valamennyi partikuláris szokást jellemez. A partikuláris szokások tiszteletben tartása és betartása mindenekfelett az ember személyiségéről és a csoportjával való azonosulásának fokáról szól, de arról is tanúskodik, hogy azonos társadalomban egyidejűleg eltérő szokások is lehetnek érvényben. Az *individuális szokások* a mindennapi életritmusból következnek, mely nem szükségszerűen azonos mindenki számára, ám ezekbe mindenkinek bizonyos mértékben bele kell illeszkednie. Éppen ezért az individuális szokások inkább

extravagánsak mintsem egyediek, mert individuális módon hangsúlyozzák az egyén meghatározott hajlamait (bővebben lásd Heller, 1978).

2.2. ERKÖLCS

A **morál** latin eredetű szó (*moralis*, a *mos*, *moris*: szokás szóból) és a közösség tagjainak a szokásokkal összhangban történő kötelező magatartására utal. Az erkölcs azonban több a közösség részéről megszabott, ellenőrzött és szankcionált szokványos normák betartásánál, ez a társadalmi szabályok individuális elfogadásának képessége (interiorizáció), melynek köszönhetően a lelkiismeretfurdalásként ismert belső szankció fajta alakul ki. Az erkölcs elemei:

- 1) az erkölcsi diszpozíció (szabályok, amelyek előíranyozzák, mit kell vagy mit lehet megtenni),
- 2) erkölcsi ítélet és
- 3) erkölcsi szankció.

Az erkölcsi ítéletek kiélezettebbek a viselkedés megítélésénél, és nagyobb mértékben alapulnak az emberi lépések *jónak* vagy *rossznak* való *értékelésén*, mellyel nem csak egy adott viselkedés helyességét vagy helytelenségét hangsúlyozzák, hanem a közösségben érvényes konvencióktól és a szabványoktól való jelentős eltérését is. Az erkölcsös eljárás mindig több a helyes viselkedésnél, és a leggyakoribb megkülönböztető elemei (pl. önzetlenség, áldozatkészség, elvhűség, igazságosság vagy bátorság), amiért az erkölcsös eljárás tanúsítja és erősíti a társadalmi normákat és követendő példaként kezeli, míg az erkölcstelenség veszélyes, mert a megítélés szerint veszélyezteteti vagy tagadja valamelyik alapvető társadalmi értéket (pl. a csaló negálja a bizalmat és ily módon veszélyeztetheti mások egészségét, biztonságát, becsületét, vagyonát vagy karrierjét).

Az erkölcsös és erkölcstelen magatartás mellett ismerünk *amorális* magatartást, amely nem illeszkedik be az érvényes erkölcsi normákba (morális diszpozíció), hanem az erkölcsi konvenciókkal és a szabványokkal

szembeni közömbösséget jelent, amelyet az említettekkel kapcsolatos ismerethiány idéz elő, de lehet szándékos visszautasításuk következménye is.

Kohlberg elmélete az erkölcsi ítéletalkotás fejlődéséről. A XX. század ötvenes éveinek végén és a hatvanas éveinek folyamán Lawrence Kohlberg amerikai pszichológus kidolgozta az egyén erkölcsi ítéletalkotása fejlődésének elméletét (Kohlberg, 1969), amelyben az erkölcsi ítéletalkotás képességének fejlődésében három kétlépcsős szintet fogalmazott meg:

- *prekonvencionális szint* mielőtt még az egyén elérné annak megértését, amit elvárnak tőle és/vagy, ami szociális tekintetben elvárt (9 év alatti gyermekek),
  - 1) első fok – még nem alakult ki tényleges erkölcsi ítélete arról, mi a helyes és mi nem, ítélete a baj elkerülésének szükséglete alapján születik meg (a büntetésre és a szófogadásra hajlás),
  - 2) második fok – kialakul a mások szükségletei iránti fogékonyság, ám az ítéletek a saját gyakorlati érdekekkel összhangban születnek (instrumentális irányultság);
- *a konvencionális szint* a társadalmi szabályok megértésére utal a velük való összehangolódás és a kialakított társadalmi rend megtartása értelmében (a serdülők és a felnőttek többsége),
  - 3) harmadik fok – az egyén megérti, mely magatartási típus az elvárás (a jóra hajlás),
  - 4) negyedik fok – az egyén sikeresen elsajátítja a konvenciókat, annak az elvárásnak az értelmében, hogy a megfelelő viselkedést jutalmazza, és ezzel erősödik az az érzés, hogy az egyén feladatának végzése révén bizonyít (a törvényre és rendre hajlás);
- *posztkonvencionális szint* a társadalmi szabályok és elvárások megértése és elfogadása, miközben tudatosul, hogy létrehozásuk célja szélesebb értelmű, azaz az egyetemes erkölcsi elveket

szolgálják; ha ütköznek a társadalmi konvenciókkal, az erkölcsi ítéletalkotás ezen a szinten a konvencióval szemben az elveket fogja előnyben részesíteni,

- 5) ötödik fok – annak megértése, hogy mi a helyes és mi a helytelen, az egyén személyes érdekeinek rendszerén, valamint a közös jogok és felelősség érzésén alapul (társadalmi szerződésre irányultság); felismerésre kerül, hogy a konvenciókat társadalmi konszenzus határozza meg és társadalmi funkciót töltenek be,
- 6) hatodik fok – az egyén teljes mértékben átveszi az erkölcsi ítéletért viselt felelősséget, ami elsősorban az univerzális etikai elveken, nem pedig a létrehozott szabályokon vagy elvárásokon alapul; ezen a szinten elsajátítható az uralkodó társadalmi renddel ellentétes álláspont és erkölcsileg helyesként tartható fenn.

2.3. ÉRTÉKEK

Az értékek egy társadalomban vagy emberi közösségben uralkodó általános meggyőződés arról, mi a hasznos, helyes, jó és szép. Ezek a meggyőzések jobbra pozitívak és aránylag tartósak (az értékek nehezen változnak meg vagy vetik el őket), szerepük pedig az, hogy irányadóként (útmutatóul) szolgáljanak az egyén, egy csoport vagy az egész társadalom viselkedéséhez.

Az értékek klasszikus antropológiai koncepcióját Clyde Kluckhohn amerikai antropológus fejlesztette ki, szerinte az értékek az alapvető egzisztenciális kérdésekre adott válasz oly módon, hogy az emberi életet értelemmel töltik ki (Kluckhohn, 1965). A közgazdászok ezzel szemben azt vallják, hogy az értékek a cserekereskedelemben használt tárgy minősége, az emberek pedig képesek a javak hierarchiába rendezésére.

Az értékek kutatása tulajdonképpen a motivációs típusok kutatása; a

pszichológia, szociológia és az antropológia szempontjából az a fontos, hogy ily módon felfedjék és/vagy megmagyarázzák, milyen módon motiválnak (vagy demotiválnak) az individuális, interperszonális vagy társadalmi viselkedésre és cselekvésre. Ilyen értelemben az értékek legalább két szinten kutathatók:

- a mikroszint, az individuális értékekre és arra irányul, hogyan befolyásolják a viselkedést;
- a makroszint, szélesebb egészet ölel fel, illetve a kultúra és a társadalom összefüggésében, amelyekben az értékek megjelennek és funkcionálnak.

Milton Rokeach amerikai szociálpszichológus úgy ítélte meg, hogy minden emberi társadalomban tekintet nélkül fejlettségi szintjére, léteznek empirikus úton megállapítható univerzális és transzszituációs értékek, ezért értékutatási szükségleteire (Rokeach Value Survey – lásd Rokeach, 1973) olyan kérdőívet állított össze, amelyben az értékeket instrumentális és terminális (célzott) értékekre bontotta:

- *az instrumentális értékek* a cselekvés és viselkedés módját fejezik ki: pl. kedvesség, őszinteség, szófogadás;
- *a terminális értékek* a kívánt végső állapotot (és következményeket) fejezik ki: pl. szabadság, egyenlőség, béke, megváltás.

Rokeach kutatásaihoz csatlakozott Shalom Schwartz izraeli szociálpszichológus, az alapvető értékek elméletének megteremtője, aki az alábbi értékjellemzőket állapította meg (Schwartz, 2012):

1. az értékek érzelmekkel átszótt hitek,
2. az értékek az elvárt célokra, valamint serkentésükre és elérésükre utalnak,
3. az értékek túlhaladják az egyes cselekvéseket és állapotokat,
4. az értékek az emberek viselkedésének vagy események kiválasztásának vagy megítélésének szabványaiként szolgálnak,

5. az értékek fontossági sorrendbe állításával alakulnak ki az értékelsőbbbségi értékrendszerek.

A szociológiában különös jelentősége van az értékek kutatásának, mert egyrészt az egyéni szükségletek és óhajok, másrészt a társadalmi igények kognitív képviselői, ezért az értékek fontos szerepet töltenek be a csoportosan kívánatos céloknak az egyének közös cselekvésének lehetővé tételében. Annak megállapítása, hogy mikor, hogyan és mely értékek válnak kulcsfontosságúvá a társadalmi életben, az egyének, csoportok, sőt a globális társadalmak együttműködése vagy összetűzése okainak megismeréséhez vezet.

Az értékek kifejezik a társadalom működésének alapvető problémáit, mégpedig, hogy egy adott társadalom főként a kompetencián (versenyen) vagy a kooperáción (együttműködésen) alapul-e, az említett sajátosságokat az individualizmus – kollektívizmus (azaz a társadalom tagjainak hajlama céljaik főként egyéni vagy másokkal együttműködve történő elérésére) tartományának mérésével állapítható meg; ezeknek a kutatásoknak az eredményei gyakran utalnak a kultúráknak a kompetenciák és a kooperációk közötti egyensúlyozási módjára a társadalmilag kívánt célok elérésében.

Figyelemmel az immár negyed évszázada folytatott longitudinális kutatások (World Value Survey – lásd: *Values Change the World*, 2012) eredményeire, Ronald Inglehart amerikai politológus megalkotta a *posztmodern értékekre* vonatkozó tézist (Inglehart, 1997, 2000), amelyekben kifejezésre jutnak az individualista törekvések, ilyen a barátkozás, a tétlenkedés, az önkifejezés, valamint az értelmes munka (és nem csupán a létfenntartást kielégítő) iránti igény; egyidejűleg az anyagi jólétben élő társadalmakban megjelennek a *posztmaterialista értékek*, amelyek a globális intézmények elvetésében és a magán jellegű problémákra összpontosításban nyilvánulnak meg, míg a nyilvános részvállalást egyre inkább a helyi tevékenység révén a politikai részvétel váltja fel. Inglehart és munkatársai megkülönböztetik:

- a túlélési értékeket (szűkölködés), mely minden olyan társadalomra

jellemző, amely nem tudja teljes egészében vagy kielégítő mértékben biztosítani tagjainak egzisztenciális szükségleteit.

- a jóléti értékek (önkifejezés), amely a nyugat-európai és a Skandináv államok, az Egyesült Államok és Kanada, valamint Japán és Ausztrália technológiailag jól fejlett társadalmaira jellemző.

Ma az értékutatásában a figyelem a világ értékei egyetemesítésének és megszervezésének folyamataira, valamint egyes külön értékekhez való kulturálisan feltételezett ragaszkodásra összpontosul.

2. 4. A KULTÚRA MINTÁI

A kultúra mintái egy adott emberi közösséget jellemező általános viselkedési, gondolkodási és érzésmódok. A kultúra mintái a hagyományon, a szokásokon és értékeken alapuló életmódban konkretizálódnak.

A kultúra mintáinak létezését elsőként Edward Sapir amerikai antropológus fejtette ki. Szerinte minden kultúrviselkedés mintaként jelenik meg, miszerint amit az egyén tesz, gondol és érez, szemlélhető „egy általános viselkedési mód szempontjából, mely inkább a társadalomnak, mint az egyénnek tudható be“ (Sapir 1974: 171). A mintákban kifejezésre jutó viselkedés „meglepően nagymértékben függ a csoport hagyományával megteremtett értelmezési módtól“ (Sapir, 1974: 172). Ennek a folyamatnak a természete tudat alatti, mert az egyén által betartott tapasztalatok elemei közötti kapcsolat, mely a tapasztalatnak alakot és értelmet ad, „sokkal inkább »érezhető« vagy »sejthető«, mintsem tudatosan figyelhető meg“ (Sapir, 1974: 174).

A kultúr minta elképzelést Ruth Benedict fejlesztette ki *A kultúra mintái* (1934) című művében. Sapir mintamagyarázatát pontosította és összefüggésbe hozta a szokásokkal, amelyek valamely nép tagjainak életében kifejtik hatásukat. Ezzel kapcsolatban „minden egyed élettörténetében első helyen és mindenekelőtt a mintákhoz és mércékhez való alkalmazkodás áll, melyeket közösségében nemzedékről nemzedékre visznek át (Benedict, 1976, 30). Az egyed viselkedésének megértéséhez feltétlenül „összefüggést kell

teremteni a reagálása és a kultúrájának intézményeiből eredő magatartása között.“ (Benedict, 1976, 271). Benedict Nietzsche *A tragédia születése* című művétől ihletve, a kultúra mintáit *appolói és dionüszoszi* mintára osztotta: az első az érzelmek kifejezésre juttatásában való visszafogottságban és a féken tartott viselkedésben, míg a másik az érzelmek féktelen, szabados és kicsapongó kinyilvánítása viselkedési formáiban nyilvánul meg.

A kultúr minták jellege korlátozó, amit már Sapir is megállapított: „Ennek a jobbára (...) tudat alatti jellegű társadalmi magatartási formának a következtében, az egyszerű ember számára szinte lehetetlenné válik, hogy a sajátján kívül más társadalmakban vagy a megtapasztalton kívüli kulturális értelemben észlelje vagy megértse a funkcionálisan hasonló típusú viselkedési típusokat és közben ne vigye bele a számára közeli formákat.“ (Sapir, 1974. 175). Benedict szerint ez azért történik így, mert „elfogadják az emberi természet és a saját kulturális mércéik azonosságát.“ (Benedict, 1976. 33). Kutatásai és elméleti betekintése alapján, azzal vádolta a nyugati civilizációt, hogy „a földgolyó legnagyobb részére rákényszerítette saját mintáját“ (Benedict, 1976. 39). Ez pedig az ún. *kultúrrelativizmushoz* vezetett, ahhoz az állásponthoz, hogy minden egyes kultúra egyformán értékes, mert az adott körülmények között tagjai fennmaradásához és társadalmi reprodukciójához ad értelmes választási lehetőséget.

A kultúra mintái egy adott kultúrára jellemzőnek vélhető személyiségtípusokban jutnak kifejezésre.

2. 5. A SZEMÉLYISÉG ÉS A KULTÚRA

A személyiség fogalma absztrakt kognitív eszköz: (1) az emberi lények jellegzetes viselkedési formáinak (vagy egy adott viselkedésre való hajlamnak), (2) a saját jellemvonások érzékelésének és a (3) mások velünk kapcsolatos érzékelésének megértéséhez.⁴

A személyiség primáris és szekundáris szocializálódás révén fejlődik: az elsődleges az alapvető fiziológiai, motorikus és intellektuális képességeket

⁴ Személyiség (lat. *persona* – álarcot viselő) elsősorban az egyén mások által meghatározott jellemvonásainak felel meg, azaz az egyén ebben az esetben becslés és értékelés tárgya, míg a saját (angolul: *self*) az egyénre mint az önreflexió és önértékelés szubjektumára utal.

biztosítja, és ebben a folyamatban kezdődik meg a kulturális mintákhoz és értékekhez való alkalmazkodás, míg a másodlagosan a felsorolt folyamatok fejlődnek és a személyiség kialakulását eredményezik. A szocializálódás alapvető ágensei (végrehajtói): a család, az iskola, a kortárs csoport, a társadalmi szervezetek és a média.

A szocializálódási mechanizmusok:

1. az egyén *ismétli a társadalmi mintákat* – a szocializált egyéni viselkedés összhangban van a társadalmi mintákkal,
2. az egyén *reagál a helyzetekre* – a szocializálódással megélt frusztráló és kellemes élmények a társadalmi mintákkal való összehangolódás,
3. az egyén *alkalmazkodik a helyzetekhez* – a helyzeteket olyan kihívásokként éli meg, amelyek lehetővé teszik az egyén szocializálódás révén történő fejlődését, ebben a folyamatban a társadalmi minták a helyzetek ellenőrzése elsajátításának és felettük való uralmának kerete,
4. az egyén *megérti a helyzetet* – a szocializálódás hangsúlyozza a kommunikációt és a szocializációs helyzetekben a jelentés fejlődését.

Amikor a személyiségről beszélünk, leggyakrabban az egyén azon jellemvonásait tartjuk szem előtt, melyeket úgy ítélünk meg, hogy időben aránylag stabilak, és meghatározzák az egyén viselkedését, érzelmeit és véleményét; ez azt jelenti, hogy az személyiség viselkedésében és kommunikációjában megnyilvánuló szervezett és tartós tapasztalatára utal. Ez a viselkedés azonban nem tetszőleges, hanem nagymértékben attól a kultúrától függ, amelyben az egyén tapasztalatot szerez és felnő. Sőt ez a kapcsolat komplex, mert az egyén kultúrájának teremtménye, hordozója és használója, de egyben lehet megteremtője is.

A társadalomnak és a kultúrának a személyiségre gyakorolt hatása alapján alakultak ki a *tipikus személyiség* elméletek, melyekben azokból a feltételezésekből indulnak ki, hogy minden kultúra csak azokat a személyiségtípusokat fejleszti ki, amelyek beleillenek domináns értékeibe,

ami egyidejűleg az is jelenti, hogy a normális és deviáns személyiség közötti különbség kulturálisan feltételezett, és az egyének többségének viselkedését minden társadalomban a normális személyiség standardja határozza meg. Ruth Benedict például úgy vélte, hogy a domináns értékeket a *példás* (favorizált) *személyiség típusok* is meghatározzák, amelyeket kívánatosnak bemutatott minőség jellemez; így minden kultúrában léteznek favorizált, átlagos és deviáns személyiségtípusok.

A fenti állásponttal szembeszegült Abram Kardiner amerikai antropológus és pszichoanalitikus, és *Az egyén és társadalom* (1939) című tanulmányában kifejti az *alapszemélyiség* koncepcióját, amelyen olyan jellemvonások értendők, amellyel az egyednek rendelkeznie kell, hogy az adott társadalomban funkcionálhasson, de ezek nem függenek a társadalom domináns értékeitől. Kardiner szerint ezért a személyiségformálás legfontosabb mechanizmusai a reakció és az alkalmazkodás.

Erich Frommpszichoanalitikus és Robert Merton szociológus a *társadalmi ismertetőjegy* kifejezést használták, mert úgy vélték, hogy a társadalom tagjának viselkedése nem a tudatos döntése arról, hogy kövesse-e vagy sem a társadalmi mintát, hanem (saját) kultúrájának követelményeivel összhangban cselekszik és benne örömet leli. A másik oldalon, a *kognitív megközelítés* (szószólói többek között Émile Durkheim, Charles Cooley és Jean Piaget) a hangsúlyt a *jelentés fejlődésére mint a szocializálás mechanizmusára* helyezi, ezért a személyiséget inkább az interperszonális tapasztalat megértésének és megszervezésének eredményeként határozzák meg, kevésbé behaviorista módon (azaz a megnyilvánuló viselkedéssel összhangban).

2.6. KOMMUNIKÁCIÓ ÉS NYELV

2.6.1. A kommunikáció fogalma, folyamata és kontextusa

A kommunikáció a verbális és nem verbális közlési forma, jelképes interakció, az emberek között jelekkel és szimbólumokkal történő információcsere. Az információ *átvitel irányultan, befogadása szelektíven történik.*

A kommunikáció a társadalmi esemény térségében adott jelentésformában történő tartalomátvitel. Ilyenként a kommunikáció az emberi tapasztalat univerzális része, uralkodik életünk felett és az emberi viselkedés szinte minden formáját átszövi, az ember átlagban aktív idejének mintegy nyolcvan százalékát tölti kommunikációval.

A kommunikáció feltételei a benne résztvevők által használt szimbólumok, nyelv és fogalmi apparátus, valamint az eltérő álláspontok ütköztetésében a benne résztvevők társadalmi szerepe és/vagy helyzete szempontjából érvényes szabályok.

Az üzenetátvitel folyamata az elképzelés megfogalmazásával kezdődik; ez a kezdő lépés a *gondolat (ideation)*. A kommunikálni szándékozó egyénnek ezt az elképzelést el kell küldenie vagy át kell vinnie. E célból a küldő kódolja üzenetét, illetve meghatározott szimbólumok halmazává alakítja. A leggyakoribb kódforma a nyelv, a szavak pedig a megfelelő szimbólumok. Ritkábban használatosak a mozdulatok, cselekmények, hangok és képek, de mi mindannyian néha használjuk őket és reagálunk rájuk.

A kommunikációs *médium (medium)* az üzenetet a címzethez eljuttató műszaki eszköz; ami lehet könyv, levél, telefon, diszk, internet, ma a közvetlen kommunikációban a tömegtájékoztatási eszközök játsszák a fő szerepet.

Az *átvitel (transzmisszió/transmission)* a kiválasztott médium révén történő üzenetküldés. Ennek a fázisnak a célja az üzenet átvétele és dekódolása. A dekódolás a szimbólumoknak a küldő eredeti gondolata másolatává való átalakításának folyamata.

A kommunikációs folyamat nagymértékben függ a beszélőtárs motiváltaságától, megnyilvánulhat meggyőzésben, versengésben, együttműködésben, egyetértésben vagy alárendelésben. A társadalmi viszonyokhoz hasonlóan a kommunikáció is megnyilvánulhat a tolerancia vagy a tekintélyelvűség, az egyetértés vagy az összeütközés, a barátság vagy az ellenségeskedés különböző fokozatai révén. Azonban különösen fontos a kommunikációs folyamat, illetve ösztönzése vagy akadályozása.

A kommunikáció folyamatában előfordulhatnak *hibák*. A gondolati fázisban a küldő gyakran nem gondolja végig elképzelését. A gondolkodásban

előforduló hiba vagy mulasztás valószínűleg zavaros vagy téves kommunikációt eredményez. A kódolás, illetve az egyenértékű írás vagy szimbólum keresése alkalmával szintén történhetnek mulasztások, ami homályos vagy kétértelmű kommunikációt eredményez. A kétértelműség másik forrása a mindennapi nyelvhasználatban az emberi érzelmekből ered. Az emberi kommunikáció csak ritkán zajlik érzelmek és egy meghatározott hangulat nélkül, ez különösen az ún. „kompromittált szavakra, illetve a hallgatóban pillanatnyi reakciót kiváltó fogalomra érvényes (pl. szerelem, család, gyermek, nemzet stb.)⁵

A kommunikáció kontextusa. Nyilvánvaló, hogy a kommunikáció a legnagyobb mértékben attól a kultúrától függ, amelyben az ember felnőtt. Benne teremődik meg egy adott emberi közösség jelentéseinek és értékeinek mindennapos világa. Nincs azonban olyan társadalom, amely nem találta volna meg valami közlésének módját, hogy egy sor dolgot és jelenséget ne emelt volna ki egy másik sor dolog és jelenség kárára.

Az információk, amelyeket az ember meg szeretne szerezni, függnék a társadalomban elfoglalt helyétől is. A kultúra ezeket a követelményeket, a természetes és társadalmi életfeltételekhez igazított kommunikációs eszközök kialakításával követi. A sikeres kommunikáció a résztvevőtől megköveteli a kultúrák által biztosított számos szabály betartását, mert *a kultúra a kommunikáció kontextusa*; Umberto Eco (Eco, 1973) rámutatott, hogy

- *a kontextus megváltoztatja az üzenet értelmét* (pl. a strandon kitűzött vörös zászló és a nyilvános rendezvényen kitűzött vörös zászló jelentése nem azonos);
- *a kontextus megváltoztatja az üzenet funkcióját* (az autópályán tiltott iránynak sokkal nagyobb a parancsoló, de érzelmi hatása is, mint a parkolóhelyek kijáratánál tiltott iránynak);

---

⁵ A felsorolt nehézségeken túl a félreértések gyakran a beszélgetésben használt elcsépelet szólások miatt keletkeznek (“csöbörből vödörbe”, „helyén legyen a szíve“, “harc az igazságért” stb.) Mindezekben a kifejezésekben a képek a közösek. A “csöbörből vödörbe” kifejezés alkalmas lehet az eszközök egyik tartalékalapból a másikba ömlesztésére; ám más esetekben, vagy idegen nyelvre átültetve nagy félreértéshez vezethet.

- *a kontextusnak informatív üzeneti kvótája van* (a halálfejes jelzés a palackon és az egyenruha gallérján értelmi tekintetben részben eltérnek, ám az elektromos kabinon elhelyezett halálfej sokkal célszerűbbnek és hatékonyabbnak tűnik, mint a kalózzászlóra tűzött).

A kontextus a kulturális konvenciók rendszere a kitörölhetetlen valóság jelentésével; a kommunikációt és üzenetet a mindennapi élethez köti. A kommunikáció sajátossága a nemzeti és a kultúrhagyomány függvénye. Ez elsősorban a különböző eljárási mintákban vehető észre: ismertes például, hogy az amerikaiak nehéz helyzetekben a *face to face* (négyszemközti) tárgyalásokat részesítik előnyben, míg a japánok például a közvetlen vetélytársi helyzeteket igyekeznek kerülni, amelyek során a tárgyalások kimenetele és eredménye az egyik fél javára a másik "arcának elvételét" jelenti (ezért terjedt el a Japánban a közvetítők révén folyó tárgyalások szokása). *A kommunikáció tapasztalata, tehát a kultúra tapasztalata.*

A kommunikáció szintén fontos tényezője a társadalmi és kultúréletnek. A kultúra kialakítja a kommunikációs formákat és szabályokat, amelyek megfelelnek az emberi interakció konkrét feltételeinek, azon feltételeknek, melyeknek funkciója, hogy a leghatékonyabban elérjék céljukat.

2.6.2. A nyelv fogalma és funkciói

A **nyelv** normalizált jelrendszer, amellyel az emberek érintkeznek egymással (kommunikációs funkció), illetve amelynek segítségével nyilvántartásba veszik tapasztalataikat, és őrzik az információkat (kumulatív funkció). A nyelv (angolul: *language*) fogalmát meg kell különböztetni a beszéd (angolul: *speech*) fogalmától: *a beszéd a nyelvhasználat folyamata (a nyelv realizálása).*

A nyelv az emberek együttélésének a terméke; fejleszti a gondolkodást, lehetővé teszi a koordinált és eredményes társadalmi szerveződést és tevékenységet; az ember a nyelvnek köszönhetően fejleszti egész társadalmi és kulturális életét.

Az emberi beszéd lényegében társadalmi és kulturális, nem pedig

biológiai kategória, habár a beszéd készsége biológiailag (genetikailag) meghatározott. Az ember a nyelvnek köszönhetően sajátította el a környezethez való alkalmazkodás új módszerét. Az emberi fejlődés során a nyelv mint a kommunikáció és a gondolkodás eszköze az élet minden területének, de az alkotómunka minden formájának is a lényegbevágó tényezője lett; sőt mi több, „az új kulturális tapasztalatok gyakran megkövetelik egy-egy nyelv rendelkezésre álló eszközeinek a kibővítését” (Sapir, 1974:24).

A nyelv és a kultúra viszonyának alaptényezője az, hogy minden kultúra lényege egy bizonyos nyelvvel kifejezhető.

A korszerű tudományban nincs egyöntetű nézet arra vonatkozóan, hogy hány funkciója van a nyelvnek, de vitathatatlan, hogy a nyelv *többfunkciós* jelenség.

Kommunikációs (érintkezési) funkció. A nyelv az emberek közötti kapcsolatteremtés eszköze, és ez a fő funkciója. Kommunikációs eszközként kielégíti az információcsere terén mutatkozó társadalmi igényt.

Expresszív funkció. A nyelv gondolatok, érzelmek és szándékok kifejezésének az eszköze. Az expresszió sokféle lehet, társadalmi és kulturális minták határozzák meg. Bizonyos helyzetekben a befogadó a közlő expresszivitását közvetlenül értelmezi (pl. ha a befogadó valakinek a beszédét hallgatva bólogat), más helyzetekben viszont a kapcsolat közvetett (pl. a levél jelek és szimbólumok révén jön létre, tartalma viszont később közvetve értelmezhető).

A nyelv kommunikációs funkciójával közvetlen kapcsolatban áll a **kognitív (megismerő) funkció** is; ez a gondolkodási és az általunk ismert teljes valóságra vonatkozó áttekintési folyamatban nyilvánul meg. A nyelv – funkciójából kiindulva – megnevezi a dolgokat, jelenségeket és folyamatokat, és így módon alkotja és rendszerezi a verbális és a gondolati tartalmakat.

A **felhalmozó funkció** az ismeretek, információk és más kulturális tudásanyagok őrzésében nyilvánul meg. A nyelv a történelmi és mentális hagyaték szimbolikus kikristályosodása; a nyelv tökéletessége mind a felhalmozó funkciónak, mind a bármely társadalmi közösség kulturális

állapota és lehetőségei folyamatos felbecsülésének a szempontjából nélkülözhetetlen. A nyelv a kultúrának az a része, amely – bármi máshoz képest jobban – biztosítja az embereknek személyes tapasztalataik és ismereteik folytonosságát, ugyanakkor pedig az adott társadalmi csoport múltbéli és majdani tagjainak a tapasztalataiban és ismereteiben való részvételt is.

Az **identitásfunkció**. A nyelv a kulturális és csoportidentitás egyik legfontosabb tényezője. A nyelvben kristályosodnak ki azok a kollektív gondolatok és érzelmek, amelyek elősegítik a csoporttal, hagyományaival, értékeivel, elvárásaival és céljaival való azonosulást.

2.6.3. A beszédminták és a szubkultúrák nyelve

A kutatók egy-egy társadalmi közösségen belül is észlelték a nyelvi és beszédváltozatokat.

Basil Bernstein angol szociológus megkülönböztette a *közösségi* vagy *népnyelvet* és a *formális nyelvet*, majd később ezt a meghatározást a *korlátozott és kidolgozott beszédminták* meghatározás váltotta fel (Bernstein, 1979). A *népnyelv* és a korlátozott beszédminta kizárólag az alsóbb társadalmi rétegek (a munkásosztály) sajátja, míg a formális nyelvet és a kidolgozott beszédkódot főleg a középosztály használja. Szociológiai szempontból Bernstein arra a megállapításra jutott, hogy a társadalom szociális (osztály-, illetve réteg) szerkezete meghatározza az emberek közötti társasági viszonyok jellegét, s ez különféle lingvisztikai kódokkal jár együtt. Az alsóbb osztályok érdekkörében a szolidaritás, a baráti és rokoni kapcsolatok, a rövid távú célok és a jelenben való élet áll, a középosztály értékrendszere viszont az individuális különbségek és a távlati célok kinyilvánítását tartja szem előtt. Az ilyen viszonyulás eredményeként két eltérő lingvisztikai kód jelentkezik.

A népnyelvet merev szintaxis, a verbális szerkesztési szabályok formális lehetőségeinek korlátozott kihasználása jellemzi. Ez a beszédforma az egyén és a csoport gondolkodását is befolyásolja. A korlátozott kódtól eltérően,

amely gátolja a kommunikációt és a magyarázatot, mert tekintélyelvű, a kidolgozott kód (a formális nyelv) eszméket fejt ki és tanít. Míg az alsóbb osztályok a személytelen vagy a „mi” névmást használják, a középosztály beszédére az „én” jellemző.

A nyelvi kódokban mutatkozó eltérés az egyik fő oka annak, hogy az alsóbb osztályok gyermekei nehézségekbe ütköznek az iskolai feladatok megoldásakor, azokat ugyanis a középosztály igényeinek megfelelően kialakított iskolák határozzák meg. Ez azt jelenti, hogy az alsóbb osztályok gyermekei szociálisan és lingvisztikailag hátrányban vannak: nehezen tudják gazdagítani szókincsüket, verbális tervezési funkciójuk korlátozott, gondolkodásuk merev; mindez nagyban korlátozza őket abban, hogy új kapcsolatokat alakítsanak ki. Ezek a gyermekek nem is mutatnak nagy hajlandóságot arra, hogy nyelvileg képezzék magukat, és általában kevésbé érdekli őket a tanulás.

A középosztály az általa használt nyelv által bizonyos életmódot is hangsúlyoz. Nyilvánvaló, hogy az eltérő társadalmi osztályok spontánul alakítanak ki és tartanak fenn bizonyos beszédformákat és nyelvi kódokat a kultúrájuknak megfelelő különleges igényektől és értékektől függően. Mindez odahat, hogy az osztályok közötti eltérés állandósul, s ez az eltérés bizonyos társadalmi rend fennmaradásához vezet. A két nyelvi kód elemzése rámutat, hogy a beszédkészségben megmutatkozó legapróbb eltérés is alsóbb-, illetve felsőbbrendű társadalmi pozíciót jelent. A nyelv tehát a szociális kontroll eszköze, melynek fejlődését a szociális kontextus és a társadalmi környezet befolyásolja.

A globális társadalom és kultúra keretein belül a külön professzionális és érdekspecifikumok speciális, azaz rétegnyelvek kialakulásához és fejlődéséhez vezetnek.

A **speciális nyelv** a szélesebb társadalmi közösségen belüli csoport nyelve, mely kifejezi a csoport funkcióját, és bizonyos mértékben eltér a szélesebb közösség nyelvétől. Kialakításában a csoport közös tapasztalata játszik szerepet, és kifejezi a csoport tagjainak érdeklődését, értékrendjét és meggyőződését. A közös nyelv *létrehozza és fenntartja a csoportsszolidaritást,*

ami a csoport tagjai számára a legnagyobb fontosságú.

A speciális nyelvet csak különleges körülményű csoportok használják. Ilyen például a jogászoknak vagy az orvosoknak a nyelve, akik szakmájuk gyakorlása közben a mindennapi, közönséges beszéd szavaitól eltérő nyelvet használnak. Hasonlóképpen a katonák, az egyetemi hallgatók, a művészek, a sportolók, a bűnözők gyakran sajátos nyelvet beszélnek. A struktúraelemzés rámutat, hogy ez annak a törekvésnek köszönhető, hogy a nyelv idomuljon a külön csoport funkciójához. Ha a speciális nyelvet a csoport tagja nem csoportbelivel való beszélgetés során használja, az a kommunikáció sikertelenségéhez vezethet.

A speciális nyelvek *általában szubkulturális jellegűek*. Ilyen értelemben beszélhetünk a vallás nyelvéről, a tudomány nyelvéről, a humán és a műszaki értelmiség nyelvéről. Ezek közül egyesek parciális, mások globális jellegűek. A parciálisak csak a valóság egy-egy szegmentumára vonatkoznak (pl. a vallás nyelve), míg a globálisak az egész valóságra (pl. a hagyományos irodalmi nyelv).

Kifejezetten szubkulturális jellegű, de nagyon elterjedt speciális nyelv az **argó**⁶. Maga a szó a *jassznyelv* francia megfelelője, eredete jórészt homályos. Kezdetben csavargók (apacsok?) és tolvajok társaságának a beszédét jelentette, de a XVII. század végétől már koldusok, csavargók és általában a társadalom peremén élők beszéde lett. Ezek az emberek külön, a beavatottak számára érthetetlen, zárt, titkos nyelvet alakítottak ki, mely az ilyen nyelvet használók társadalmi kirekesztettsége miatt maga is autonóm volt. Ez a nyelv a XIX. században beszűrődött az irodalomba is (Balzac és Victor Hugo használta regényeiben), és így tágabb értelmet kapott. Ma az argó nemcsak vulgáris nyelvi forma, hanem olyan specifikus nyelv, melyet bizonyos társadalmi környezet, réteg vagy osztály használ, de beszélhetünk a társadalom kulturális rétegeinek: az ifjúsági szubkulturáknak, a sportolóknak, a diákoknak és egyetemi hallgatóknak, a művészeknek és egyes szakmabelieknek az argójáról is. Az argóról azt

⁶ A magyar irodalom egy kissé máshogyan csoportosítja, illetve nevezi a rétegnyelveket, van még fattyúnyelv, apacsnyelv, vagány- vagy huligányelv is, melyek általában a szleng vagy az argó változataiként jelennek meg. (A fordító megjegyzése)

mondják, hogy a nem formális beszélt nyelvek valamilyen szélsőséges formája. A változékonyság és az alkalmazkodás jellemzi, mert „*a titkosság lényeges összetevőjét tartalmazza: amint valamelyik kifejezése áttöri a szűk kör korlátait, és szélesebb körben ismertté válik, azonnal új, csak az adott csoport tagjai számára ismert kifejezéssel kell felcserélni*” (Bugarski, 1986: 64). Az egyes bűnözői csoportok (pl. a drogosok) által használt argót titkosság és „földalattiság” (underground) jellemzi. Ekkor ez a csalásról és a szabálysértésről való figyelemelterelést, az adott csoport védelmét szolgálja.

Az argót a szakmai/mesterségbeli hatások jobban befolyásolják, mint a beszéd fonetikai elemei; gazdagíthatja vagy szegényítheti a nyelvet, fokozhatja szemléletességét és modernségét, zártságát vagy archaikusságát. Külön ki kell emelni a korszerűség és az argó kapcsolatát, ami a modern tudomány és technológia lexikájának gyors gazdagodásában mutatkozik meg (lézer, chip, szoftver), de a mindennapi élet szférájában is (szoliter, drugstore, víkend, díler); ugyanakkor eltűnnek egyes régies szavak (pl. kepe, spaletta, daróc, rikkancs). Az új nemzedékek gyakran nem ismerik a rokoni kapcsolatot jelölő szavakat, viszont jól eligazodnak az utca, a kávézó, a díler, jegyüzérek, a posztmodern regények, a műkritika stb. argójában. Vitathatatlan, hogy a társadalmi környezet változása rányomta bélyegét az argóra is.⁷

A társadalom fejlődésével az argó titkossága bizonyos mértékben megszűnni látszik; a társadalmi csoportok nyitottabbá válnak, de az argó elsődleges funkciójának megváltozásához az oktatás és a tömegtájékoztatási eszközök fejlődése is hozzájárul. A csoportok nyitottsága folytán a titkos nyelv mint nem formális beszédforma formális nyelvvé és széles körben elfogadottá válik.

Az argó gyakran keveredik a zsargonnal, a szlenggel és a jassznyelvvél. A **zsargon** csak azok számára érthető, akik egy bizonyos osztályhoz, szakmához vagy csoporthoz tartoznak. A zsargon fésületlen, szabálytalan

⁷ Az ilyen beszéd megjelenésére ott vannak a legjobb feltételek, ahol szigorúan bánnak az emberekkel (rendőr és bűnöző, tiszt és katona, tanár és diák kapcsolata). A letartóztatott és hosszú börtönbüntetésre ítélt forradalmárok a kapcsolattartásra titkos nyelveket találtak ki, hogy a börtönőrök ne értsék őket.

és érthetetlen beszéd, az argótól leginkább abban különbözik, hogy pejoratív értelme van (pl. a szerb nyelvben a gušter/gyík kifejezés az újonc katonára vagy sportolóra, a magyarban a gólya az első éves egyetemi hallgatóra vagy újdonsült képviselőre).

A **szleng** áll a legközelebb ahhoz, amelyet általában jassznyelvként is emlegetnek. Az említett nyelvekhez képest a szleng bizonyos mértékű *intellektuális felsőbbrendűséget* sugall, és sajátosan reagál az elkoptatott, túlságosan sokat használt és unalmas szavakra vagy kifejezésekre. Ezért is keres új szavakat, melyek újításként hatnak, szórakoztatóak, fantáziadúsak. A szleng úgy is értelmezhető, mint az ember játékossága, pajkos újra törekvés ott is, ahol semmi szükség valami újdonságra. A szleng a *tréfálkozás, csúfolódás nyelve*, ennél fogva főleg az ifjúsági szubkultúrák nyelve. Mindig van benne valami humor, gyakran kíséri cinizmus és irónia. Leggyakrabban úgy képez szavakat, hogy megrövidíti vagy elferdíti az általában használt szavakat vagy kifejezéseket. Ez a tendencia összecseng a modern posztindusztriális és informatikai társadalom ritmusváltozásaival és gyorsabb élettempójával.

Az argónak a bűnözői és szakmai változatán (tolvajnyelv, illetve szakzsargon) kívül meg kell említeni a jassznyelvi változatát is. A **jassz- vagy csibésznyelv**⁸ eredetként a sátoros kultúrát, illetve a roma életmódot tartják számon. Sok kutató úgy véli, hogy a jassznyelvi beszéd a lehető legjobb módon határozza meg az eltérő társadalmi csoportok beszédét, mert azok közé a titkos nyelvek közé tartozik, amelyek – jeleiknek és kódjaiknak köszönhetően – érthetetlenek más társadalmi csoportok számára. A kutatók nagy része a jassznyelv kifejezés helyett a beszédre koncentrálnak (vagánybeszéd vagy vagányduma), mert a nyelv kifejezés inkább a társadalmi csoportok közötti, mint a csoporton belüli kommunikációra értendő.⁹ A szociológia a jassznyelv kialakulását és fejlődését elsősorban az ipari társadalom és a városok gyors fejlődésével, az új alcsoportokra való folyamatos tagolódással, a nagy elvándorlással, az idegenforgalom megjelenésével és elterjedésével, de

⁸ A magyar irodalomban egyiknél sincs olyan meghatározás, amely a roma/cigány nemzetre vagy nyelvére, illetve életmódjára utalna fő alapként, mint ahogyan az a szerb *šatrovački jeziki* esetében, a sátoros életmódra utalva megjelenik. (A fordító megjegyzése)

⁹ Ennek a nyelvnek az is az egyik specifikuma, hogy főleg férfiak használják.

létrehozóinak azzal a késztetésével is magyarázza, hogy specifikus jegyeket szerkesszenek, amelyek révén megkülönböztethetők lesznek a domináns kultúrán, illetve a hagyományos irodalmi nyelven belül.

2.6.4. Nonverbális kommunikáció

Az emberek képesek arra, hogy szimbólumokat gyártsanak, hogy használják a nyelvet, de a nyelv nem az érintkezés egyetlen eszköze. A nonverbális kommunikáció nélkül az egyén egyes állapotai megnyilatkozás és regisztrálás nélkül maradnának, sok tartalom teljesen elsikkadna, vagy csak részben jelenne meg. A nonverbális kommunikáció arckifejezésben (mimika, az érzelmek kirajzolódása az arcon), mozdulatokban (gesztikuláció), testtartásban és járásban, a hang színében és magasságában (paralingvális elemek), testi érintésben, a beszélőtársak közötti távolságban, a tekintet irányában, illetve lesütésében nyilvánul meg. Ezen kívül ide sorolható még az öltözködés, a „cicomázás”, az üdvözlés, valamint a beszélőre (közlőre) figyelés módja is. A mimika, a gesztikuláció és a testtartás az ún. *kineziológiai*, a beszélgetőtársak közötti távolság pedig az ún. *proxemikai* jelek közé tartozik.

A proxemikai jelek a beszélőtársak társadalmi helyzetére és/vagy státusára utalnak, és nagymértékben függenek a kultúrától. Edward Hall a *distancia* (térközszabályozás) négy fajtájáról beszél (Hall, 1976):

1. Az első az *intim distancia*; ennek a zónának a legkifejezettebb fázisa a közvetlen érintkezés, mint amilyen az ölelés vagy a testvédelmi pozíció. Általában az interakció és a kommunikáció részvevőinek nagy pszichikai közelségére utal. A legközvetlenebb közelség közeli és szoros viszonyra mutat, kivéve a testi leszámolást vagy az egyes olyan harcművészeteket, amelyek testi kontaktussal járnak (ami eleve nem feltétlenül egymás iránti gyűlöletet hordoz). Az *intim distancia* távolsága 15–45 cm.
2. A második a *perszonális (személyes) distancia*, melyben a távolság 45–80 cm. Ez az a távolság, amely az egymást jól ismerő, és általában

személyes jellegű párbeszédet folytató emberek között jelentkezik kommunikáció közben. Idegenek között általában nagyobb a távolság.

3. A harmadik a *társadalmi distancia*, amely 1,20 méter és megközelítőleg 4 méter közötti távolságot jelent. A kommunikáció itt általában szemkontaktusban nyilvánul meg, az ebben a távolságban megmutatkozó aktivitásnak és kölcsönös kapcsolatnak nincs személyes jellege.
4. A negyedik a *közéleti, nyilvános distancia*. Ez az interakció formális jellegű, ebben a gesztusok és a testtartás kapnak jelentőséget.

A nonverbális jelek sugárzása és befogadása verbális kommunikáció alatt folyamatos, de gyakran nem is vagyunk tudatában, hogy milyen jeleket sugárzunk, ugyanakkor azonban a másik ember(ek) jeleinek nagymértékben tudatában vagyunk (bár a jelek befogadása és értelmezése nem feltétlenül helyes). A nonverbális kommunikáció különösen a szimpátia vagy antipátia (tetszés és nem tetszés) jeleinek a sugárzásában nyilvánul meg. A nonverbális kommunikáció során alkalmazott jelek általában specifikusak, bár vannak olyan expressziók, mimikák és gesztusok, amelyek sok kultúrában közősek (pl. az öröm, bánat, harag, megdöbbenés, félelem kifejezése).

A kutatások rámutattak, hogy a testbeszéd gyakran ellentétes a beszélt nyelvvel. A nevetés és a sírás például a nonverbális magatartás eszköztárába tartozik, de megfelelő körülmények esetén szinte minden ilyen automatikus reakció kihasználható az elfogadott kulturális üzenetek közlésére. A konvencionális értelmezés szerint a sírás bánatot, a nevetés örömet, a csók szeretetet jelent. A sírás és a boldogság azonban egyszerre is megjelenhet (pl. örömkönnyek), „a dolgok viszont még csak bonyolódhatnak, mivel az érzelmek kifejezését gyakran igen szigorú tabu tiltja, tehát az, ami kifejezésre jut, teljesen eltérhet attól, amit az ember érez. Sőt mi több, már az is vitatható lehet, hogy mit érez.” (Leach, 2002: 72) Egyes kultúrákban ilyen az a szokás, amely a férfiaknak tiltja a sírást, a nőknek az érzelemnyilvánítást. Mondhatjuk tehát, hogy szinte minden testi reakció vitatható.

A nonverbális jeleknek és a nonverbális kommunikációnak bizonyos

tulajdonságai egyben előnyt is jelenthetnek:

- nonverbális jelekkel *kifejezhető* olyasmik is, amiket verbális jelekkel nagyon nehéz lenne kifejezni;
- az érzelmek és érzések könnyebben és *pontosabban közvetíthetők* nonverbálisan;
- nonverbális jelekkel *sokkal könnyebb valamit sugallni*;
- a nonverbális kommunikáció *a kölcsönös interakció pótcsatornája*, mivel megerősíti és kiegészíti a verbális közlést;
- végezetül: a kommunikáció új dimenziót kaphat, ha olyan nonverbális jelekkel egészítjük ki, amelyek a befogadó számára megkönnyítik az üzenet értelmezését.

3. TÁRSADALOM ÉS KULTÚRA

3.1. A TÁRSADALMI STRUKTÚRA ÉS A KULTÚRA

A társadalom az intézmények, a szabályozott viselkedés és az egyének és a társadalmi csoportok között létrejövő viszonyok bonyolult rendszere, míg a kultúra ezeknek a viszonyoknak a megvalósítási módja. Talcott Parsons amerikai szociológus és Alfred Kroeber antropológus figyelmeztettek arra, hogy a társadalom és a kultúra nem különálló jelenségek, hanem az azonos jelenséghez tartozó tényezők kötelékének analitikus megkülönböztetéséről van szó (Parsons, Kroeber, 1958). Szerintük a kultúra minden olyan átvitt és megalkotott tartalomra, értékre, ötletre és más szimbolikus - jelentéstani rendszerre vonatkozik, amely az emberi viselkedést kialakítja, valamint e viselkedés eredményeként létrejövő artefaktumokra; a társadalom és ezek a tartalmak átfedik egymást, de meghatározása az „egyének és a csoportok közötti interakciók relációs rendszere” (Parsons, Kroeber, 1958: 583).

A társadalom és a kultúra viszonyát fejtegetve, Zygmunt Bauman a *Kultúra és társadalom* (1966) című tanulmányában leszögezi, hogy az emberek kollektív élete négy elemzési szinten tárgyalható (Bauman, 1984):

- a) a természetes feltételek szintje (az alapvető emberi szükségletek kielégítésének alapja);
- b) technológiai szint (a természetes feltételeknek az emberei szükségletekhez való hozzászabásának képessége)
- c) a társadalmi struktúra szintje (a társadalom függőségi és szervezési rendszere)
- d) a kultúra szintje (az információk mennyisége és azok áramlási rendszere).

A fentieket figyelembe véve, a társadalmi struktúra különválasztható olyan alapként, amelyen aránylag világosan kirajzolódnak a sajátos kultúrtényezők, mert a társadalmi struktúra azokra a személyek közötti és társadalmi viszonyokra (elemek közötti kapcsolatokra) vezethető

vissza, amelyeket az egyének és a csoportok (elemek) alkotnak. Ily módon, különválaszthatjuk a kultúra összes tényezőjét, amelyet Parsons és Kroeber említ, de Tylor már az előzőekben fejtegetett meghatározásában is; a társadalom társadalmi struktúrára való levezetésével szintén világosabban szétválasztjuk és áttekintjük a teljes és parciális életmódokat és életstílusokat, de megértjük az egyéneknek és csoportoknak a társadalmi tevékenykedés és szerveződés meghatározott fajtája iránti motivációit is.

A társadalmi és kultúrjelenségek jelen vannak minden emberi tevékenységben és alkotásban, a kultúra mégis az élet anyagi termelésének módjától függ. Erre annak idején Karl Marx német filozófus, szociológus és közgazdász is felfigyelt, amikor a kapitalista gazdálkodási mód elemzése révén arra a megállapításra jutott, hogy a termelési viszonyok (az ún. társadalmi alap) nem csak a javak elosztásának rendszerét határozzák meg, hanem a politikai rendszert, az államot, a társadalmi intézményeket és a társadalmi tudatot¹⁰ (az ún. társadalmi felépítményt) is. Ezért a kultúra átgondolásába a tágabb értelmet, illetve az anyagi helyzetének az elemzését is be kell vonni.

Jóllehet megfigyelhetők olyan tendenciák is, hogy meghatározott társadalmi struktúrák meghatározott kultúrelemeket termelnek (például az eposz az archaikus és hagyományos szóbeli társadalmakban jelenik meg és fejlődik, vagy a regény, amely a polgári társadalomra jellemző irodalmi forma), a társadalom és a kultúra története mégsem támasztja alá a konkrét társadalomtípusok valamely kultúrával való szükségszerű teljes átfedését. Bizonyos, hogy ez az átfedés egyedül a primitív (vadászgyűjtögető) és a hagyományos (földműves-állattenyésztő) társadalmi csoportokban és közösségekben a legteljesebb, amelyeket többé-kevésbé mindig a szóbeli kultúra, a mitológiai tudat uralkodása, a kiforrott mágiai gyakorlat és a primitív vallási kultuszok, az esztétikai kifejezés szférájában pedig az utánczás és a stilizáció jellemez. Az összetettebb társadalmakban, amelyekben a társadalmi rétegződés a társadalmi munkamegosztás

---

¹⁰ A társadalmi tudat alatt Marx leggyakrabban az ideológiát, a vallást és a mitológiát értelmezte.

és specializáció következménye (már ilyenek az ősi és antik civilizációk rabszolgatartó társadalmi is), egyértelműen megállapítható, hogy a társadalmi struktúra több olyan kultúrát foglalhat magába, amelyek viszont nem zavarják a társadalmat, hanem funkcionális egésszé (ún. társadalmi rendszerré) kovácsolják; ez legátláthatóbban a különféle életmódokban, értékrendszerekben és a társadalmi rétegek közös tudatában tükröződik, de abban a tényben is, hogy a bonyolultabb társadalmak már az antik időkben befogadták a kultúrbefolyásokat, sőt egész kultúrákat is egy egységes társadalmi struktúrába integráltak (pl. a Római Birodalom, de egészen a XX. századig általánosan az európai és ázsiai birodalmak többsége is).

Léteznek, fordított példák is, mégpedig az, hogy az egyes kultúrák történelmileg és civilizációsan teljesen különböző társadalmakban vannak jelen: a kereszténység például egy átfogó kultúrrendszer, amely a késő antik társadalmakban jelent meg, az európai középkori feudalizmusban terjedt el, fejlődött és dominált, de a klasszikus (liberális) és jelenkori (neoliberális) kapitalizmus polgári és ipari társadalmában is fennmaradt; sőt mi több, a kereszténység ma is nagyon különböző társadalmi struktúrákban gyökerezik – Latin-Amerika őslakos közösségeitől Nyugat-Európa és az Egyesült Államok magas fokon urbanizált társadalmain át, Görögország, Szicília és Dél-Olaszország hagyományos agrárkörnyezetektől a közép- és kelet-európai poszt szocialista államokig.

3.2. A KULTÚRA, A SZUBKULTÚRÁK ÉS A KONTRAKULTÚRA

Nincs olyan társadalom, melynek kultúráját minden rétege teljességében, vagy egyenlő mértékben elfogadta volna. A modern társadalomban számos olyan kulturális alrendszer jelenik meg, amely nincs összetűzésben az intézményesített kultúrával, hanem csak viszonylag kialakult, az előnyben részesített értékeken és világnézeteiken alapuló életmódok, amelyek a jellegzetes viselkedésformákban és életstílusban nyilvánulnak meg. Habár számos ily módon differenciált szubkultúra létezik, az említett koncepció a társadalomtudományokban mindenekelőtt az ifjúság és a deviáns csoportok

tanulmányozása révén állandósult.

A szubkultúra fogalmát a kortárs (ifjúsági) csoportok tanulmányozásába Albert K. Cohen amerikai kriminológus vezette be. A *Delikvens fiúk: a banda kultúrája* (Cohen, 1955) című tanulmányában, ő az alacsonyabb társadalmi rétegekből (főként a munkásosztályból) származó fiúk delikvens viselkedésének okait és szubkulturális csoportosulásuk módjait kutatja. Arra a következtetésre jutott, hogy delikvens viselkedésük annak a kollektív frusztrációnak a közvetlen következménye, amelyet a középosztály domináns kultúrájával történő találkozás során élnek át, melynek szintjéig többségük soha nem képes magát feltornázní. Ebben az összefüggésben Cohen kiemelte a delikvens viselkedés formáit is, amelyeken *a csoportos felismerhetőség* is értendő, ami a XX. század ötvenes éveinek végétől az ifjúsági szubkultúrák általános jellemzőjévé válik. Megállapításait Phil Cohen brit etnológus is megerősíti, majd az egyik londoni külvárosban történő szubkultúra-konfliktusokról szóló szövegében (1972 – lásd Cohen, 2005) tovább tökéletesíti. Szerinte, az ifjúsági szubkultúrák (mindenekelőtt a modok és a skinheadek) életstílusát négy alrendszer jellemzi: az öltözködés, a zene, az argó (tolvajnyelv) és a különös rituálék. Phil Cohen tovább mélyítette a szubkultúrák osztályjellegének az értelmezését is, és arra a következtetésre jutott, hogy *a domináló, nem pedig a domináns kultúra* teremti őket. Viszont a kutatók arra is figyelmeztettek, hogy az ifjúság nem önmagában problematikus; csupán a legközvetlenebbül tükrözi a társadalom gyökeres problémáit, amelyeket ugyanannak a társadalomnak a szubkulturális stílusba alakított deviáns küllemén és viselkedésen keresztül juttat vissza (lásd részletesebben Brake, 1980). Természetesen, ennek a visszaütésnek nem feltétlenül kell a szimbolikus ellenállás és a társadalmi rend megszegésének kereteiben maradnia, ám ekkor a szubkulturális viselkedés kontra kulturálisba megy át, a deviáció pedig delikvenciába hajlik át.¹¹

---

¹¹ Éppen az az intézményesített kultúra és a jogilag szankcionált viselkedés közötti hely lesz különösen vonzó a fiatalok számára az identitásuk építését illetően (Erikson, 1976). A szubkulturális (mindenekelőtt az ifjúsági és szurkolói) csoportok többségének fő tendenciája az, hogy minél rugalmasabbá tegyék éppen ezt a másik határt, a törvénnyel történő potenciális összetűzés határát.

Másrészt, a gazdasági jólét növekedése a múlt század ötvenes éveinek derekától, főként az amerikai és a nyugat-európai társadalmakban lehetővé tette, hogy a fogyasztás és a szabadidő váljanak az életmód meghatározó tényezőivé, általa pedig a csoportos identitásé is. Ennek függvényében a fiatalok társadalmi viszonyaikat mindenekelőtt a kortárs csoport (nem pedig a család és az iskola) köré szervezzék és fejlesszék, valamint azt is, hogy érdeklődési körüket és értékrendszerüket külön viselkedési formák és öltözködési stílusok révén juttassák kifejezésre. Így vált a stílus a szimbolikus kommunikáció formájaként az ifjúsági szubkultúrák domináns jellemzőjévé (lásd részletesebben Hebdige, 1980; Frith, 1984).

Tehát, a szubkultúrák leggyakrabban azon értékek köré épülnek, amelyeket nem ért utol az intézményesítés, és a „társadalom domináns kultúrájától eltérő társadalmi csoportok értékrendszere, viselkedésmódja és életstílusaként határozhatók meg” (Subculture, 1994: 416).

A modern szubkultúrák jelentőségét a következők tükrözik:

- 1) olyan kultúrát kínálnak, amelyekből elkülöníthetők egyes elemek, mint amilyenek a stílus, az értékek, az ideológia és az életmód; ezeken a kultúrelemeken *építhető az identitás* azon kívül, amelyet a család, az iskola, az egyház, a társadalmi szervezetek vagy az intézmények szabnak meg;
- 2) a szubkultúrák lehetővé teszik *a szabadidő tervezését*, amely lényegesen különbözik a munka mechanikus és instrumentalizált világától;
- 3) a társadalmi valóság alternatív átélése révén a szubkultúrák *megoldást kínálnak olyan meghatározott strukturális problémákra*, amelyeket a társadalmi rendszer belső ellentmondásai teremtettek; ezek a problémák gyakran osztályjellegűek, de nemzedéki problémaként élik meg őket;
- 4) a szubkultúrák az egyénnek *menedéket nyújtanak meghatározott egzisztenciális problémák megoldhatatlansága esetében* (egy-egy viselkedésformák olykor patológiába is átnőhetnek – alkoholizmus, prostitúció, drogfüggőség);

5) jóllehet leggyakrabban az egyetértés hanyatlását jelzik és a társadalmi rend szimbolikus megszegését jelentik be, a szubkultúrák lehetővé teszik az *intenzív kommunikációt* és *a kultúrában való aktív szereplés próbálkozását* képviselik híveik motivációjával és inspirációjával összhangban.

Kontrakultúra. Már említettük, hogy a szubkultúra kontrakultúrába, illetve olyan viselkedésbe mehet át, amely konfrontálódik a társadalmi renddel, intézményeivel és értékeivel. Általánosságban, ez az összeütközés két irányba haladhat:

- az első a leszakadó, elnyomott és mélyszegény társadalmi csoportok életmódja, a delikvencia többé vagy kevésbé kifejezett elemeivel (erőszak, drogfüggőség, prostitúció, csempészés, tolvajlás);
- a másik a fejlett kapitalizmus kontrakulturális elvitatása, főként a technokratikus, fogyasztói, ideologizált és represszív gyakorlatainak megkérdőjelezése.

Az első irányzat a társadalmi valósággal és a saját helyzettel való szembesülés előli menekülés, míg a másik, leggyakrabban jogos lázadás és radikalizált tiltakozás a fogyasztói társadalom konformizmusa, valamint a faji, etnikai, szociális, generációs és szexuális diszkrimináció ellen.

A kontrakulturális elvitatás általában társadalmi mozgalmak alakjában jelenik meg és terjed, a legbefolyásosabbak pedig a XX. század hatvanas éveiben kitört egyetemista lázadások és a hippie mozgalom voltak (lásd részletesebben Roszak, 1978; Saint-Jean-Paulin, 1999). A beat-nemzedék¹² eszméi inspirálták őket, nonkonformista értékrendszert kínáltak, a hippiek pedig *alternatív életmódot is*, amelyet közösségekben valósítottak meg (a legismertebb közösségek San Franciscó-i Haight Ashbury és a New York-i

---

¹² A beat-nemzedék (legvalószínűbb az angol *beaten* – megvert szóból), underground művészeti mozgalom a XX. század negyvenes és ötvenes éveiben az Egyesült Államokban, melynek követői a marginalitást, a veszteséget, a pesszimizmust és a szubjektivitást kifejezését dicsőítették. A legbefolyásosabb képviselői William Burroughs, Allen Ginsberg és Jack Kerouac költők és írók voltak.

East Village). A hippi mozgalom a szubkultúra összes jellemzőjét is magán viselte (az öltözködés és cicomázás, a zene, a keleties vallások és filozófia iránti érdeklődés, a kábítószer-fogyasztás), míg az egyetemista lázadásoknak sokkal inkább politikai jellegük volt és a konkrét társadalmi (politikai, katonai és oktatási) intézmények megkérdőjelezésére irányultak.

Tehát, ami egy szubkultúrát kontrakultúrába vált át, az a hordozóinak a sikere abban, hogy a saját értékrendszerüket és életmódjukat a domináns ellenlábasának és vetélytársának állítsák. Ebben az értelemben mondható, hogy a kontrakultúra valójában olyan szubkultúra, amelynek sikerült megfogalmaznia az álláspontját egy meghatározott életmód ellen és azt a tiltakozás szimbolikus formái és a társadalmi rend deviáns megszegése fölé emelni. A kontrakultúráknak viszont csak a társadalmi élet egyes vonatkozásait sikerül megfogalmazniuk, ezért nem sikerül teljes alternatívaként előtérbe kerülniük az ipari társadalmak institucionalizált és domináns fogyasztói kultúrájához képest. A hippy mozgalom sorsa megmutatta *a kapitalizmus óriási erejét, hogy a lázadás és a tiltakozás minden formáját elnyelje*, és a piac és a fogyasztás révén a másmilyen világnézetet és értékrendszert népszerű zenébe, tömegkultúrába és divatba ömlessze át. Ilyen kifejezett kommercializmussal a művészet szférájában, de egész életstílusok is *beolvadnak a domináns kultúrába* (mindenekelőtt a zenében és az irodalomban).

3.3. A TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK

A társadalmi változások egy meghatározott technológiai, gazdasági, politikai vagy kultúr- (például vallási vagy oktatási) struktúra megjelenését vagy eltűnését, valamint a társadalmi struktúrába új elemek bevezetését jelölik; ezek a folyamatok másfajta társadalmi interakciókat, a társadalmi rendszer másmilyen működését, valamint a társadalmi struktúra elemei helyzetének és azok viszonyainak változását jelölik. A társadalmi változás *ugyanazon társadalmi rendszer valamilyen időszakkal elvált két (vagy több) állapota közötti különbségként nyilvánul meg*, ami lehetővé teszi az új

állapotnak a korábbival való összehasonlítását.

A változások folytonosak, a haladás és a fejlődés viszont nem. A haladás *értékkelszínezett* fogalom, míg a változások értéküket illetően határozatlanok lehetnek. A fejlődés meghatározott célokat feltételez, és a változások okai leggyakrabban abban a vágyban rejlenek, hogy meghatározott célt teljesítsenek.

A radikálisabb társadalmi változások mindig *a struktúra és az intézmények*, illetve a társadalmi élet tágabb értelemben vett változását is jelentik. A társadalmi változások akkor a társadalmi struktúra olyan átszervezését foglalják magukba, amely forradalomként (hirtelen és gyökeres változás), vagy restaurációként (valamilyen korábbi állapotra való visszatérés) figyelhető meg. A kultúra szférájában (főleg az ideológiát és az értékrendszert illetően), olyan módon jutunk a társadalmi valóság redefiniálásáig, amely sokkal jobban megfelel az új helyzetnek.

A kultúra is állandóan változik, de nem hajlamos gyors átalakulásra. A kultúra valójában a „történelmi üledék” egy fajtája, ami miatt *aránylag ellenálló azokkal a változásokkal szemben*, amelyek technológiai, gazdasági és politikai téren történnek, vagy náluk lassabban változik. A kultúra változásai leggyakrabban a társadalmi viselkedésben végbemenő változásoktól függenek: „a viselkedés bármely irányban történő állandó elmozdulása az intézményesített kultúrszokásoktól először a társadalmi elvárásokban idéz elő változásokat, majd pedig a hagyományokban, hitben és a szabályokban is. Ily módon, fokozatosan változnak a kollektív szokások, a kultúra pedig kezd jobban idomulni az aktuális viselkedés új formáihoz.” (Murdock, 1956: 249)

Elvben, a társadalmi viselkedésben történő változások emiatt a legalaposabbak és leggyakrabban:

- a technológiai innovációk és a munkaszervezésben történő változások (a technológia szintje) következtében a gazdálkodás módjában történő változások;
- az anyagi javak elosztási és/vagy az erőforrások irányítási módjának

a változásai (a társadalmi struktúra szintje).

A nagyobb egzisztenciális biztonság, a szükségletek hatékonyabb kielégítése, az anyagi jólét növelése, az életszínvonal emelkedése, az igazságosabb hatalom vagy a politikai szabadságok kiterjesztése irányába haladó változások, egészen bizonyosan hatnak majd a társadalmi elvárásokra, amelyeknek a következménye a szokások, a hagyományok és a szabályok megváltozása, valamint az értékrendszer átrendeződése lesz.

3.4. ELMÉLETEK A KULTURÁLIS VÁLTOZÁSOKRÓL

Egyetlen kultúra sem fejlődött ki a külső befolyásoktól teljesen mentesen. A történelmi és antropológiai irodalomban nagyon sokat írtak az emberi kultúra fejlődésében *az evolúció, a diffúzió és a ciklizmus* döntő hatásáról, a szociológiai irodalomban pedig a kultúrtényezők és a kultúrfolyamatok *funkcióiról* is.

3.4. 1. Evolucionista elméletek

Az evolucionista elméletek azon a feltételezésen alapulnak, mely szerint az emberi társadalom történelme az emberi faj biológiai evolúciójának a folytatása, de a kultúra mint a biológiai viselkedés variációjának a közvetítésével. Darwin evolúciós elméletével párhuzamosan, Herbert Spencer brit szociológus kifejlesztette az elképzelést a szerv feletti evolúcióról, amely szerint az emberi társadalom, akár csak a szerves világ fejlődik, összetettebbé válik és funkcionálisan differenciálódik (Spencer, 1897). Az evolucionista álláspont, miszerint a társadalom és a kultúra is a kezdetlegesebb és egyszerűbb formáktól a fejlettebbek és összetettebbek felé fejlődik, igen befolyásos volt a XIX. század második felében; a társadalomtörténeti fejlődés univerzális szabályszerűsége megállapításának a próbálkozásán (például Morgan és Engels álláspontja a vadságról, barbarizmusról és a civilizációról mint az emberi társadalom fejlődésének fokairól), illetve az emberi faj pszichikai és elmei képességeinek általánosításán alapult, mint amilyen például James G. Frazer brit antropológusnak a mágiáról, a vallásról és a

tudományról mint az emberiség intellektuális evolúciójának fázisairól szóló elmélete volt (Frazer, 1993).

Az evolucionista elmélet gyengeségei abban nyilvánulnak meg, hogy úgy tekint az emberi történelemre, társadalomra és kultúrára mint *egyenes vonalú fejlődési folyamatra*, illetve azokban a próbálkozásokban van, hogy a társadalmi és kulturális változásokat *a biológiai evolúció fogalmaival és koncepcióival próbálja megmagyarázni*. Ez az elmélet elhanyagolja a kulturális sokféleséget és optimistán hiszi, hogy minden evolúció fejlődéshez vezet, illetve azt, hogy a fejlődés későbbi fokai szükségszerűen haladóbbak is.

3.4.2. Diffuzionista elméletek

A diffuzionizmus reakció az evolucionizmusra, amely a kulturális változások magyarázataiban nem vette észre, vagy nem vette kellő mértékben figyelembe a kultúrák keveredésének tényét. A diffúzió (keveredés) meghatározott kultúrelemek és kultúrértékek átterjedését jelöli az egyik kultúrából a másikba, vagy az egyik környezetből a másikba. A diffuzionista elméletek abból az álláspontból indulnak ki, hogy *minden kultúrközösség az eredeti kultúralkotásoknak csak egy kis százalékát teremti*, illetve hogy az emberiség alapján véve nem leleményes. Viszont, nincs olyan alaposabb tudományos elmélet, amely azt bizonyítaná, hogy minden kultúra a teljességében önállóan fejlődött volna ki, anélkül hogy más kultúráktól és népektől ne vett volna kölcsön kultúrelemeket, a diffuzionisták és egyes etnológusok mégis alábecsülik az emberi alkotókészség szerepét és túlbecsülik a diffúzió jelentőségét a kultúra létrejöttének és terjedésének folyamatában.¹³

Az egyik komoly nehézség, amelyekkel a diffuzionista elméletek szembesülnek az, hogy valamely kultúra elemeinek származását lehetetlen meghatározni, mert nem léteznek teljesen kétségbevonhatatlan mutatók az azonosításukhoz. Mindig létezniük kellett felfedezéseknek és

---

¹³ Egy szélsőséges diffuzionista iskola szerint (amelyet ma az antropológusok és a történészek többsége – beleértve a diffuzionistákat is – elutasít), az egész emberi kultúra egyetlen forrásból, az ősi Egyiptomból származik.

találmányoknak, de mások vívmányai elfogadásának és tökéletesítésének is. Sőt mi több, a kulturális kincs nagy részét függetlenül és többször is megteremtették, más-más időszakokban és a különböző világrészekben, ami cáfolja a kultúra korlátozott számú központból való terjedésének feltételezését.

3.4.3. Ciklikus elméletek

Ezek az elméletek is az evolucionizmussal szembeni reakcióként születtek. A kultúrciklus fogalmán azoknak a kultúrfolyamatoknak a teljességét értelmessé, amelyek egy meghatározott civilizáció megjelenésével és fejlődésével kezdődnek egészen annak csúcspontjáig („aranykoráig”), ami után kötelezően hanyatlás és pusztulás következik (példaként az ősi, az antik és a latin-amerikai őslakos civilizációkat említik). A ciklikus elméletek utaltak arra, hogy nem csak lineáris fejlődés létezik, hanem az emberi társadalmak és kultúrák ismétlődésének és visszafejlődésének a lehetősége is, megsemmisülésük és eltűnésük.

Ezek az elméletek kiemelték és a legnagyobb jelentőséget az ún. szellemi kultúra alkotásainak tulajdonították, ily módon süllyesztve az anyagi kultúrát alacsonyabb valóságszintre. A történelmi fejlődés elképzelését szintén mellőzték: a ciklikusok a historizmus, a kultúrrelativizmus és az evolucionizmus között ingadoznak, jóllehet álláspontjukat ez utóbbi irányzatra való reakcióként fejlesztették ki. Az evolucionista és a diffuzionista elméletektől eltérően, amelyek a kultúra növekedésének és terjedésének folyamataira utaltak, a ciklikus elméletek arra utalnak, hogy minden fejlődés magában hordozza az elferdülés és a pusztulás csíráját. Az ókortól napjainkig megfigyelhető, hogy egyes népek és civilizációik egy meghatározott időszakban, függetlenül kultúrájuk csúcs szintjétől és virágzásától, eltűnnek a történelem színpadáról. Ez adott ürügyet a ciklizmus teoretikusainak, hogy a kultúrát akaratlanul is összehasonlítsák az életciklusokkal (születés, gyermekkor, érett kor, öregkor, halál).

3.4.4. Funkcionalista elméletek

Az evolucionistáktól eltérően, akik a társadalmi és történelmi fejlődés univerzális szabályosságait próbálják megállapítani, a funkcionalistákat nem érdeklik a történelmi törvényszerűségek, hanem a részek és az egész kapcsolatának a tanulmányozására összpontosítanak, azzal a céllal, hogy megállapítsák, mi és milyen módon járul hozzá a társadalmi rendszer kohéziójához és működéséhez. A funkionalista elméletek kiindulópontja *az univerzális funkcionalitás elve és a funkcionális egység elve*: az első elv azon a feltételezésen alapul, hogy minden kultúrjelenség vagy kultúrcelekvés meghatározott szükségletek kielégítésének függvénye; a másik elv értelmében, minden kulturális szükséglet hozzájárul a társadalom kohéziójához és integrációjához. A társadalmi rendszer funkcionalitása, stabilitása és integrációja a társadalom tagjainak *értékegyetértésén* alapul, amely a vallás és/vagy a normatív kultúra révén nyilvánul ki.

A funkcionális kritika leginkább a túlnyomóan statikus és integratív vonatkozására irányul:

- a funkcionális képtelen magyarázatot adni a társadalmi és kulturális összetűzésekre, akárcsak a társadalmi rendszer instabilitásaira;
- nem tudja megmagyarázni a társadalmi- és kulturális változás mechanizmusait;
- a funkcionalisták a következményeket igyekeznek megmagyarázni, miközben elhanyagolják azokat a jelenségeket, amelyeket a csoportok és az egyének a saját társadalmi- és kultúrtevékenységüknek tulajdonítanak.

3.5. AKULTURÁCIÓ ÉS ENKULTURÁCIÓ

Az akulturáció egyike a legfontosabb kultúrfolyamatoknak. Az antropológusok ezen a fogalmon azokat a változásokat értik, amelyek akkor jelentkeznek, amikor az emberi közösségek és a társadalmi csoportok

különböző kultúrák hordozóiként közvetlen és tartósabb kapcsolatba lépnek, és ennek a kapcsolatnak a következményeit. Az akulturáció tehát *két kultúra keveredésének és összekapcsolódásának a folyamata, valamint ennek az összekapcsolódásnak az eredménye*. Tehát ahhoz, hogy egy új kultúra létrejöjjön, állandó kapcsolatnak kell fennállnia két meglévő kultúra között. Az tartósság és a közvetlen érintkezés az akulturációs folyamat két feltétele. Ebből következik, hogy az akulturáció magában foglalja azokat a változásokat, amelyek egy kultúrában a másik kultúra hatására jönnek létre, ami a hasonlóságukat eredményezi.

Az akulturációt egész jelenségként kell tanulmányozni, mert két vagy több kultúra közötti viszonyok hálója, valamint az egyének közötti viszonyok köteléke. A szerzők többsége mégis azt hangoztatja, hogy nem azonosítható a kulturális változások egészével, mert azok állandóak és összetettek, az akulturáció pedig csak egy formájuk.

Az akulturáció a következő fázisokon végbemenő folyamat:

- kontaktus,
- kommunikáció,
- a másik kultúra elemeinek és a tényezői összetételének az értékelése (felbecsülése),
- a teljes vagy részleges elfogadásuk (vagy elutasításuk),
- a kezdetleges elhelyezkedések integrációja és összehangolása, végül,
- asszimiláció.

Kezdetben, az akulturáció az ún. anyagi kultúra terén folyik, és mindenekelőtt a technológia, a gazdálkodás és a javak cseréjének szintjén történő változásokat öleli fel. Leggyakrabban a gazdaságilag ráerőltetett kultúra válik dominánssá. A tapasztalat megmutatta, hogy az „erősebb” kultúra egyben a hódító is, és hat a „gyengébb” kultúra hordozói demográfiai struktúrájának a változásaira is. A nyelvi változások, amelyeket az akulturáció eredményez és amelyek különféle intenzitásúak lehetnek, igen

jól tükrözik ezt a folyamatot. Így például, azok a népek, amelyek kapcsolatba kerülnek a technológiailag fejlettebb kultúrákkal, szükségszerűen elfogadják a korábban általuk nem használt tárgyakhoz fűződő fogalmakat és a terminológiát.

Szükséges *különbséget tenni az akulturáció és az asszimiláció között*; ez utóbbi valójában az akulturáció fázisa és azt az alkalmazkodást jelöli, amely a másik kultúrába történő beolvadással végződik. Az asszimiláció akkor jelentkezik, amikor a nagyobb vagy haladóbb csoport elnyeli a kisebb vagy kevésbé fejlett társadalmi csoportot vagy közösséget, amely ezzel megváltoztatja vagy elveszíti identitásának fontos jellemzőit.

Az akulturáció fogalma tehát interakciót jelent, különböző társadalmi csoportok két vagy több kultúrájának kölcsönhatását, amelyek a kölcsönös kapcsolat folytán hatnak egymásra. Az akulturációt és a kultúrkontaktust gyakran szinonimaként használják, habár az akulturáció valójában a kultúrkontaktus eredménye. Az akulturációval ellentétben, **az enkulturáció** mindenekelőtt *az egyén és más társadalmi csoport, illetve társadalmi környezet közötti kontaktus*; annak eredménye egy meghatározott kultúra és annak értékeinek elfogadása lehet, de kultúrsokkhoz is vezethet a másmilyen kulturális valósággal történő találkozás során.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Bauman, Zigmunt (1984). *Kultura i društvo*. Beograd, Prosveta.
- Bauzinger, Herman (2002). *Etnologija*. Beograd, XX vek.
- Benedikt, Rut (1976). *Obrasci kulture*. Beograd, Prosveta.
- Bernstajn, Bazil (1979). *Jezik i društvene klase*. Beograd, BIGZ.
- Brake, Mike (1980). *The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bugarski, Ranko (1986). *Jezik u društvu*. Beograd, Prosveta.
- Cohen, Albert K. (1955). *The Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe: The Free Press.
- Cohen, Phil (2005). Subcultural conflict and working-class community. In: S. Hall et al. (eds.), *Culture, Media, Language*, Routledge and the Centre for Contemporary Cultural Studies (University of Birmingham), pp. 66-75.
- Eko, Umberto (1973). *Kultura, informacija, komunikacija*. Beograd, Nolit.
- Elijas, Norbert (2001). *Proces civilizacije*. Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Eliot, Tomas S. (1995). *Ka definiciji kulture*. Niš, Prosveta.
- Erikson, Erik (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*. Titograd, Pobjeda.
- Fabijeti, Ugo; Roberto Maligeti, Vinčenco Matera (2002). *Uvod u antropologiju – od lokalnog do globalnog*. Beograd, Clio.
- Frazer, James (1993). *The Golden Bough*. Wordsworth Editions Limited.
- Frith, Simon (1984). *Sociology of Youth*. Ormskirk, Causeway Press.
- Hebdiđ, Dik (1980). *Potkultura – značenje stila*. Beograd, Rad.
- Heler, Agneš (1978). *Svakodnevni život*. Beograd, Nolit.
- Herder, Johan G. (2012). *Ideje za filozofiju povesti čovečanstva*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Hol, Edvard (1976). *Nemi jezik*. Beograd: BIGZ.
- Ilić, Miloš (1987). *Sociologija kulture i umetnosti*. Beograd, Naučna knjiga.
- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and Postmodernization*. Princeton (NJ): Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (2000). Globalization and Postmodern Values. *The*

Washington Quarterly 23 (1), pp. 215-228 <https://muse.jhu.edu/journals/washington_quarterly/v023/23.1inglehart.pdf >

- Kloskovska, Antonjina (1985). *Masovna kultura*. Novi Sad, Matica srpska.
- Kluckhohn, Clyde (1965). *Culture and Behavior*. New York, The Free Press.
- Kohlberg, Lawrence (1969). Stage and Sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization. In: D. A. Goslin (ed.), *Handbook of Socialization: Theory and Research*, Chicago, Rand McNally, pp. 347-480.
- Kroeber, Alfred; Clyde Kluckhohn (1952). *Culture – A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York, Vintage book.
- Lazar, Žolt (2008). *Značaj primitivne magije*. Novi Sad, Mediterran publishing.
- Lič, Edmund (2002). *Kultura i komunikacija*. Beograd, XX vek.
- Malinovski, Bronislav (1971). *Naučna teorija kulture. Magija, nauka i religija*, Beograd, Prosveta.
- Murdock, George P. (1940). The Cross-Cultural Survey. *American Sociological Review* 5 (3): 361-370.
- Murdock, G. P. (1945). The Common Denominator of Cultures. In: R. Linton (ed.), *The Science of Man in the World of Crisis*, New York, Columbia University Press, pp. 123-142.
- Murdock, G. P. (1956). How Culture Changes. In: H. L. Shapiro (ed.), *Man, Culture, and Society*, New York, Oxford University Press, pp. 247-260.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, Free Press.
- Rozsak, Theodore (1978). *Kontrakultura*. Zagreb, Naprijed.
- Sapir, Edvard (1974). *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd, BIGZ.
- Sen-Žan-Polen, Kristijana (1999). *Kontrakultura*. Beograd, Clio.
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in *Psychology and Culture* 2 (1) <<http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116> >
- Spencer, Herbert (1897). *The Principles of Sociology (Vol. I)*. New York, D. Appleton and Company.
- Subculture (1994). *The Penguin Dictionary of Sociology*.
- Tylor, E. B. (1958). *The Origins of Culture*. New York, Harper Torchbooks.

Values Change the World (2012). World Values Survey < <http://www.iffs.se/wp-content/uploads/2012/12/WVS-brochure-web.pdf> >

Veber, Alfred (1987). *Tragično i istorija*. Novi Sad, Dnevnik, Književna zajednica Novog Sada.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr Zorana Đinđića 2.
21000 Novi Sad
Tel: +381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Priprema elektronskog izdanja
Igor Lekić

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.7

LÁZÁR, Zsolt, 1961-

Kultúrszociológia a kulturális antropológia elemeivel [Elektronski izvor] / Lázár Zsolt, Dragan Koković. - Újvidék = Novi Sad : Filozofski fakultet, 2017

Način dostupa (URL): <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-402-3> . - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Opis zasnovan na stanju na dan: 18. 01. 2017.

ISBN 978-86-6065-402-3

1. Koković, Dragan, 1948- [аутор]

а) Социологија културе б) Културна антропологија

COBISS.SR-ID 311589895